

אלו הן הקרובין': עיון מחודש ברשימות הקרובים הפסולים לעדות

מרדכי סבתו

א. משנת ר' עקיבא; ב. משנה ראשונה; ג. פסולי ה'ראי' לפי משנת ר' עקיבא; 1. מדוע הזכירה המשנה את חורגו?; 2. 'גיסו לבדו', כיצד?; 2 א. שיטת רש"י; 2 ב. שיטת הרי"ף; 2 ג. שיטת הגאון; 2 ד. שיטת הרי"ד; 2 ה. פשוטה של משנתנו; ד. רשימת הקרובים בספרי זוטא דברים; ה. בין ר' עקיבא למשנה ראשונה; 1. מה טעם פסולים הקרובים לעדות?; 2. מדוע חלק ר' עקיבא על משנה ראשונה?; נספח א: גלגולי הנוסח בפירוש רש"י 'גיסו לבדו'; נספח ב: בירור שיטת הרי"ף בהלכותיו וכתשובותיו; נספח ג: כמה נחלקו ר' ירמיה ורב חסדא?

שלוש רשימות שונות של קרובים הפסולים לעדות נשתמרו לנו בספרות חז"ל. שתיים מהן במשנה, סנהדרין ג, ד, והשלישית בספרי זוטא דברים.¹

במאמר זה אני מבקש לשוב ולבחון רשימות אלו, לדון באופיין ובתפיסה שעומדת מאחריהן ולברר את היחס שבין הרשימות השונות.² תחילה אדון בשתי הרשימות הבאות במשנת סנהדרין, משנת ר' עקיבא ומשנה ראשונה, ולאחר מכן ברשימה שבספרי זוטא דברים.

א. משנת ר' עקיבא

שנינו במשנה, סנהדרין ג, ד:³

- 1 מנחם יצחק כהנא ספרי זוטא דברים 367 (התשס"ג).
- 2 במאמר זה לא אדון בכל סוגיות התלמודים על משנה זו ובשאלות שהועלו שם ביחס לקרובים נוספים, אלא במידה שהן קשורות לפירוש הרשימות שבמשנה.
- 3 על פי כתב יד קויפמן (וכן הציטוטים בהמשך). הפיסוק נוסף על ידי רשימה זו נזכרת גם בספרי לדברים פסקה רפ (מהדורת פינקלשטיין, ניו-יורק התשכ"ט 297), אלא ששם חסרה השורה 'הן ובניהן וחתניהן וחורגו לבדו' (שורה זו מצויה בכתב יד ברלין ומדרש חכמים, ראה הערתו של פינקלשטיין שם, ונראה שבעדים אלו לפנינו הוספה על פי המשנה. על

ואלו הן הקרובין:⁴ אחיו ואחי אביו ואחי אמו ובעל אחותו ובעל אחות אביו ובעל אחות אמו ובעל אמו⁵ וחמיו ואגיסו,⁶ הן ובניהן ו(ח)תניהן; וחורגו לברו.

הזיקה בין כתב יד ברלין ומדרש חכמים ראה מנחם יצחק כהנא אקדמות להוצאה חרשה של ספרי במדבר 12 (התשמ"ב). על טיבם המעובד של עדים אלו ראה כהנא, שם, בעמ' 95, 16). נראה שאין מדובר במסורת אחרת, אלא בקיצור. תחילתה של הרשימה נזכרת גם בדברים רבה, תחילת פרשת שופטים.

4 בדפוס ראשון, נאפולי רנ"ב (ובדפוסים התלויים בו), נוסף כאן 'אביו'. מילה זו חסרה בכל העדים האחרים של המשנה וכן בספרי לדברים פסקה רפ. בדברים רבה תחילת פרשת שופטים נוסף בנוסח הדפוס 'אביו', אבל מילה זו חסרה בדפוס הראשון שם, קושטא רע"ב, וכן בדברים רבה מהדורת ליברמן (ירושלים התשל"ד), שהיא על פי כ"י אוסקפורד. את חסרונה ביאר הרמב"ם בפירושו למשנה שם, וזו לשונו: "והאב ובנו הם ראשון בראשון. והטעם שלא נמאו במשנה ויאמר אביו מפני שהוא מפורש בכתוב, ואין סמך לאסור עדות הקרובים אלא ממה שאסר ה' שיעיד האב על בנו או בנו עליו והוא אמרו 'לא ימתו אבות על בנים' וכו', כלומר לא ימתו על פי דבריהם". כהנא, לעיל ה"ש 1, בעמ' 370-371, כותב שאין לקבל תירוצו זה כהוויתו משום שהמשנה חוזרת לא פעם על הדינים המפורשים בתורה. לדעתו (בעקבות דבריו של א' שמש, ראה ה"ש 21 שם): "לפנינו דוגמה חד משמעית לשימושה של המשנה בחומר מדרשי סמוי. הוזה אומר, רשימת הקרובים במשנה אינה אלא העברה מרשימת 'שאר הקרובים' במדרש הלכה קדום שעמד לפניה, שכבר דרש קודם לכם בנפרד את פסול האב והבן בדיוק כפי שהוא בשני מדרשי ההלכה שהגיעו לידינו".

5 'ובעל אמו' – חסר בכתב יד ליידין. רש"י בפירושו למשנה כז ע"ב כותב: "ובעל אמו גרסי' [נ]ן בהדייהו" (כך בדפוס ונציה ר"פ והלאה, וכן הוא בכתב יד מדריד, ראה עלי: להלן ה"ש 17. בדפוס שונצינו רנ"ח [דפוס ראשון] – 'בתרווייהו'), ונראה שהכיר נוסחאות שלא גרסו מילים אלו במשנה (וראה גם להלן ה"ש 69). משום כך סבור אליעזר שמשון רוזנטל "רב בן אחי ר' חייא גם בן-אחותו? (פרט אחד לתולדות הנוסח של הבבלי)" ספר חנוך ילון 326 (התשכ"ג), שמילים אלו אינן מקוריות במשנה (בטעות נכתב שם שמילים אלו חסרות גם בכתב יד קויפמן), וראה גם דבריו להלן ה"ש 75. הרמ"ה בפירושו למשנתנו כתב: "ותנא בעל אמו [...] והדר תני בעל אחות אמו". ומכאן שהוא גרס בעל אמו לפני בעל אחות אמו. פרט זה יכול לסייע להשערת רוזנטל שכן, כידוע, נדידת מילים יכולה להיות סימן להוספה שנוספה במקומות שונים. למרות זאת דומה שהשערה זו היא השערה רחוקה, שכן מילים אלו מצויות בכל עדי הנוסח האחרים. נראה שהן בכתב יד ליידין והן בעדים שעמדו לפני רש"י נשמטו מילים אלו מחמת הדומות. והשווה לדברי אברהם ויס סדר הדין – מחקרים במשפט התלמוד 65, ה"ש 1 (התשי"ח), וראה חיבורי, מרדכי סכתו כתב יד תימני למסכת סנהדרין (בבלי) ומקומו במסורת הנוסח 240 (התשנ"ח). בספרי לדברים פסקה רפ, מהדורת פינקלשטיין, עמ' 297, חסרות מילים אלו בכ"י ברלין ובכ"י לונדון, ונראה שאף שם מדובר בהשמטה מחמת הדומות, ראה כהנא, לעיל ה"ש 1, בעמ' 371 וה"ש 19 שם (במהדורת פינקלשטיין מצוין שמילים אלו חסרות גם בכתב יד אוסקפורד, אבל, כפי שמוסר לי פרופ' כהנא, נתון זה הוא שגוי).

6 על צורה זו 'אגיסו' ראה הפניותיו של כהנא, לעיל ה"ש 1, בעמ' 73 ה"ש 37.

7 על חילוף חותן-חתן ראה כהנא, שם, בעמ' 368 ה"ש 3, 4.

בהמשך המשנה מעיר ר' יוסי שרשימה זו היא ממשנתו של ר' עקיבא. עשרה פסולים נזכרו ברשימה, תשעה מהם כוללים בנים וחתנים והעשירי – לבדו. את המבנה של רשימה זו ניתן לתאר בשתי צורות:

א

1. אחיו, ואחי אביו, ואחי אמו.
 2. ובעל אחותו, ובעל אחות אביו, ובעל אחות אמו, ובעל אמו.
 3. וחמיו, ואגיסו.⁸
- בקבוצה הראשונה נמנו קרוביו, בשנייה בעלי קרובותיו, ובשלישית קרובי אשתו.⁹

ב

1. אחיו, ואחי אביו, ואחי אמו.
 2. ובעל אחותו, ובעל אחות אביו, ובעל אחות אמו.
 3. ובעל אמו, וחמיו, ואגיסו.¹⁰
- על פי חלוקה זו ישנה הקבלה ברורה בין השלשה הראשונה לשלשה השנייה. בכל שלושת הפריטים בעל האחות מקביל לאח, והוא מייצג את האחות. יתרונה של חלוקה זו הוא בכך שהיא יוצרת תבנית של שלוש שלשות,¹¹ ותבנית זו היא תבנית מוכרת בספרות חז"ל.¹² יחד עם חורגו נוצרת תבנית של שלוש שלשות + אחד, ואף זו תבנית מוכרת בספרות חז"ל.¹³

- 8 זו דעתו של כהנא, שם, בעמ' 369. כהנא מסתייע גם בהקבלה לרשימה שבספרי זוטא דברים, וראה על כך להלן סעיף ד.
- 9 מבחינה זו ניתן היה לצרף לקבוצה השלישית את חורגו, אבל המשנה הפרידה אותו באופן ברור מהרשימה שלפניו כיוון שהוא פסול לבדו.
- 10 חלוקה זו הוצעה על ידי הגר"א בביאורו למשנה.
- 11 במשנתנו אפשר לומר שמדובר בעצם על שלוש רמות של שלשות, שכן כל אחד מהמננים כאן נפסל הוא ובנו וחתנו. הווה אומר: הרשימה במשנה מורכבת משלוש שלשות שכל אחת מהן מורכבת משלושה פסולים, וכל פסול מייצג שלושה אנשים.
- 12 ראה למשל: משנה, שביעית ג, ה: "לא יפתח אדם מחצב כתחלה לתוך שדיהו עד שיהוא בו שלוש מורביות שהן שלש על שלוש על רום שלש שעורן עשרים ושבע אבנים"; משנה, שביעית ט, ב: "שלוש ארצות לביעור יהודה ועבר הירדן וגליל, שלוש שלוש ארצות לכל אחת ואחת"; משנה, שקלים ג, ב: "בשלוש קופות של שלש שלוש סאים תורמים את הלשכה"; משנה, ראש השנה ד, ט: "סדר תקיעות שלוש של שלוש שלוש". לאחרונה הראה שלמה נאה שמדרש תורת כוהנים מורכב מתשע מגילות הבנויות כשלוש של שלוש שלוש, ראה שלמה נאה "מבנהו וחלוקתו של מדרש תורת כוהנים: א. מגילות (לקודיקולוגיה התלמודית הקדומה)" תרביץ סו 483-515 (התשנ"ז) וראה המובא להלן בסוף ה"ש 14.
- 13 במשנה, מגילה ד, א נקבע שבשני חמישי ובשבת במנחה קורין שלושה. במשנה ד שם נאמר שלא יפחתו לכל קורא משלושה פסוקים. על כך נאמר בירושלמי, מגילה ד, ב (עה ע"א)

נראה לי שהשיקולים הצורניים מכריעים לטובת האפשרות השנייה.¹⁴ הניתוק של 'בעל אמו' מהשלשה השנייה התאפשר כיוון שאין לו מקבילה בשלשה הראשונה. מבחינה עניינית בעל אמו מקביל לאביו, אלא שכאמור – פסול אביו לא נשנה במפורש במשנה. משום כך, צירפה המשנה את פסול בעל אמו לשני הפסולים מצד אשתו: חמיו ואגיסו. בין בעל אמו לבין חמיו יש דמיון ברור. שניהם מקבילים לאביו (שלא נזכר במשנה, כאמור) אלא שבעל אמו מייצג את בעלי קרובותיו, וחמיו מייצג את קרובי אשתו.

נמצא כי הפסול היחיד מצד קרובי אשתו האמור להקביל לשתי השלוש הקודמות הוא גיסו.

אילו היו הפסולים מצד הקרבה לאשתו מקבילים באופן מלא לפסולים מצד הקרבה לו, אזי היינו צריכים למצוא כאן את שתי השלוש הבאות:

1 – אחי אשתו (כנגד אחיו), אחי אבי אשתו (כנגד אחי אביו), ואחי אם אשתו (כנגד אחי אמו).

2 – בעל אחות אשתו (=גיסו. כנגד בעל אחותו), בעל אחות אבי אשתו (כנגד בעל אחות אביו), ובעל אחות אם אשתו (כנגד בעל אחות אמו).

מהדורת האקדמיה טור 770 ש' 17-18; תענית ד, ג (סח ע"ב) מהדורת האקדמיה טור 729 שורות 19-20: "רב חונה אמר שלשה קרויות שבתורה לא יפחתו מעשרה פסוקין בבית הכנסת". הרי לפנינו מגילה כא, ע"ב: "תני רב שימי: אין פוחתין מעשרה פסוקין בבית הכנסת". הרי לפנינו שלושה קוראים שכל אחד קורא לפחות שלושה פסוקים, ובין כולם קוראים לפחות עשרה פסוקים. במקום אחר אני מתכוון להראות שכל אחד משני השערים הראשונים של משנת מסכת נזיקין (בבא קמא ובבא מציעא) בנוי משלוש שלשות + אחד. גם תבנית זו מוכרת מן המקרא, והדוגמה המפורסמת ביותר היא עשר המכות על פי חלוקתו של ר' יהודה, דצ"ד עד"ש באח"ב, שלדעת מקצת ממפרשי המקרא מכוונת לפשוטו של הסיפור. יאיר זקוביץ הוסיף גם את הדוגמה מיחזקאל כח יג, שם נמנו תשעה סוגים של אבנים טובות בשלוש שלשות, כשבכל שלשה מחובר האיבר האחרון לקודמיו בוי"ו החיבור, ולאחריהם נוסף "וזהב". ראה יאיר זקוביץ 'על שלשה... ועל ארבעה' 548 (עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, התשל"ט). תבנית זו היא למעשה תבנית משוכללת של הדגם 'שלושה וארבעה' שבו דן זקוביץ בספרו הנ"ל.

14 כהנא, לעיל ה"ש 1, בעמ' 369 ה"ש 10, מביא סיוע לחלוקה הקודמת ממשנה, מכות ג, א, הבנויה לדעתו באופן דומה. כוונתו היא שאף שם מחולקים הלוקים לפי ההבחנה בין קרוביו לבין קרובי אישות, שכך שנינו שם: "אלו הן הלוקין הבא על אחותו ועל אחות אביו ועל אחות אמו, ועל אחות אשתו ועל אשת אחיו ועל אשת אחי אביו, ועל הנדה". אלא שיש לשים לב ששם החלוקה יוצרת שתי קבוצות של שלוש + אחד (ברשימה שם נוספו חיבי מלקויות נוספים, אבל הם אינם פרטים של הכותרת 'הבא על'). ברשימה דומה במשנה, כתובות ג, א נשנו הנערות שיש להן קנס, ושם באות ארבע קבוצות של שלוש + אחד, עיין שם. במשנה ב כתובות שם נשנו הנערות שאין להם קנס, והן מסודרות בשלוש קבוצות של שלוש-שלוש.

מכל הקרובים הללו לא נזכר ברשימה השלישית אלא גיסו (בעל אחות אשתו). בולט בהיעדרו אחי אשתו שהוא קרוב יותר מאשר בעל אחות אשתו, ואי אפשר לומר שלדעת המשנה הוא כשר.

את היעדרם של קרובים אלו אפשר לבאר בשתי צורות.

אפשרות אחת היא לומר שהתנא השמיטם כיוון שהם תמונת ה'ראי' של קרובים שכבר נשנו במשנה.¹⁵ אפשרות אחרת היא לומר שקרובי אשתו שלא נשנו במשנה אכן אינם פסולים, שכן הפסולים שנשנו במשנה אינם הדדיים, ולא כל מי שפסול לי – אני פסול לו, למעט אחי אשתו שיש ללמוד אותו בקל וחומר מגיסו. לפי זה, אפשר שאי אזכורו של אחי אשתו בקבוצה השלישית נבע מהרצון לשמור על מסגרת של שלושה פריטים בכל קבוצה. מעגל קרובי אשתו שנפסלים לעדות מצומצם אפוא מהמעגל של הקרובים שלו.

בשאלה זו, האם פסולי המשנה הם פסולים הדדיים, אדון במפורט בסעיף ג.

ב. משנה ראשונה

לאחר דברי המשנה שהובאו לעיל נאמר:

אמ'ר' ר' יוסה: זו משנת ר' עקיבה, אבל משנה ראשונה דודו ובן דודו וכל הראוי לו לירושה¹⁶ וכל הקרוב לו באותה שעה, היה קרוב וניתרחק – כשר. ר' יודה אומ'ר': אפילו מתה ביתו ויש לו בנים ממנה – הרי זה קרוב.

נחלקו המפרשים בשאלה עד היכן נמשכת לשונה של משנה ראשונה המצוטטת על ידי ר' יוסי.

15 אחי אשתו הוא תמונת הראי של בעל אחותו. אחי אבי אשתו הוא תמונת הראי של חתן אחיו, אחי אם אשתו הוא תמונת הראי של חתן בעל אחותו, ובעל אחות אם אשתו הוא תמונת הראי של חתן גיסו. אמנם בעל אחות אבי אשתו הוא תמונת הראי של חתן אחי אשתו, אלא שחתן אחי אשתו עצמו לא נזכר במשנה, ואפשר שיש ללומרו בקל וחומר מחתן גיסו. גם בניהם של קרובים אלו הם תמונת הראי של קרובים שנשנו במשנה. אמנם לפי זה לא ניתן היה ללמוד את פסול חתניהם.

16 כך הוא גם בכתב יד פרמה, כ"י קמברידג', בדפוס נאפולי, במשנת הרמב"ם וכן בשני קטעי גניזה (האחד מספריית קמברידג', סימנו T-S NS 329.290, והשני מספריית הסמינר בניו יורק, וסימנו ENA 1487.80). ניתן לצפות בקטעים באתר של פרויקט פרידברג לחקר הגניזה: www.genizah.org מספרי הקטעים באתר הם: C102618; C10890. בדפוס הבבלי וכן בכתב יד תימני ופירנצה 'הראוי לירוש'. במינכן 'הראוי לירוש', בקרלסרוה 'הראוי לו ל...ש'. לתיאור עדי הנוסח של בבלי סנהדרין ראה חיבורי, סבתו, לעיל ה"ש בעמ' 23-7, 5.

רש"י כתב (כו ע"ב):¹⁷

וכל הראוי ליורשו – דהיינו קרובי האב, אבל קרובי האם כגון אחי אמו – כשר לו, שהרי אינו ראוי ליורשו דתנן: אחי האם מנחילין ולא נוחלין, אבל הוא פסול לאחי אמו שהרי מעיד זה ראוי ליורשו, וגיסו נמי כשר להעיד לו, שאינו ראוי ליורשו.

מרש"י עולה בבירור שהמשפט "וכל הראוי לו ליורשה" ממשיך את משנה ראשונה.¹⁸ כך עולה גם מדברי שאר הראשונים, כגון בעל המאור, רמב"ן במלחמת ה', וכן הרמ"ה, המאירי והרי"ד בפירושים למשנה, ועוד.

מאידך גיסא, הרמב"ם כתב בפירושו למשנה: "ואמרו וכל הראוי לו¹⁹ ליורשה אינו מדברי משנה ראשונה, אלא הוא המשך משנת ר' עקיבה".²⁰ הרמב"ם לא פירש כיצד יתיישב משפט זה עם רשימת הקרובים ששנה ר' עקיבא בתחילת המשנה, רשימה הכוללת גם קרובים שאינם ראויים לו ליורשה.

בעקבות הרמב"ם פירש כך ר"ע ברטנורא, וזו לשונו:

וכל הראוי ליורשו – תשלום משנתו של ר"ע [=ר' עקיבא] היא ולא ממשנה ראשונה. וכל הראוי ליורשו, דהיינו קרובי האב אבל קרובי האם כגון אחי אמו שהזכרנו, כשר לו, שהרי אין אחי אמו ראוי ליורשו. אבל הוא ראוי לירש אחי אמו, לפיכך הוא פסול להעיד לו.

דברי ברטנורא צריכים ביאור. תחילה הוא כותב, בעקבות הרמב"ם,²¹ שכלל זה הוא תשלום משנת ר' עקיבא, כלומר הוא צריך להתאים לרשימת הקרובים שצוינה לעיל. מאידך גיסא הוא כותב שאחי אמו שהזכרנו – כשר לו, שהרי אינו ראוי ליורשו. דברים

17 במאמר זה אציין שינויי נוסחאות (מהותיים בלבד) לפירוש רש"י מהדפוסים הישנים (דפוס שונצינו רנ"ח ודפוס ונציה ר"פ) וכן מכתב יד מדריד, האקדמיה להיסטוריה, 3.1. כתב יד זה כולל את פירוש רש"י מר"ב ב ע"א עד פג ע"ב (י' ליפשיץ במבואו לסנהדרין גדולה, ח, 17-16 [התשנ"ב]), כתב בטעות שכתב היד מתחיל בתחילת פרק שביעי ועל פיו כתבתי כך בחיבורי, סכתו, לעיל ה"ש 5, בעמ' 229 ה"ש 1. יש אפוא לתקן את הדברים בחיבורי שם, על פי האמור כאן). אני מודה להנהלת הספריה במדריד על הרשות להשתמש בכתב יד זה, ולידירי ד"ר עזרא שבט, מהמחלקה לכתבי יד בספריה הלאומית, על טרחתו בהשגת צילום של כתב היד לספריה הלאומית. כתבי יד נוספים של פירוש רש"י לסנהדרין כוללים רק מספר דפים, וסוגייתנו אינה כלולה בהם. לרשימת כתבי היד של רש"י לתלמוד ראה ש' פיק' וש' מוניץ רשימת כתבי-היד של רש"י לתלמוד (התשמ"ח).

18 רש"י אומר במפורש שלשיטה זו הן אחי אמו והן גיסו כשרים לעדות, בניגוד למשנת ר' עקיבא.

19 מילה זו חסרה בתרגומו של הרב קאפח, אבל מצויה במקור הערבי גם במהדורתו.

20 הנוסח על פי מהדורת הרב קאפח.

21 לשונו דומה ללשון הרמב"ם על פי התרגום שבדפוסים.

אלה של ברטנורא דומים מאוד לדברי רש"י. נראה לכאורה שברטנורא מזכה כאן שטרא לבי תרי ושדבריו סותרים זה את זה.

כדי ליישב סתירה זו צריכים אנו לומר שלדעת ברטנורא הכלל 'כל הראוי ליורשו' בא לסייג את היקפה של רשימת הקרובים שבתחילת המשנה. רוצה לומר: הרשימה מציינת דרגת קרבה דו צדדית בין שניים, אבל פסול העדות יחול רק על אותו צד הראוי לירש את האחר. משום כך, אחי אמו אמנם כשר להעיד לו שהרי אינו ראוי ליורשו, אבל הוא פסול לאחי אמו כיוון שהוא ראוי ליורשו.

נמצא שכאשר המשנה ציינה את אחי אמו לא התכוונה אלא לפסול את עדותו שלו לאחי אמו.

על דברי ברטנורא אלו העיר בעל תוספות יום טוב:²²

וכל הראוי ליורשו – כתב הרב ברטנורא תשלום משנתו של ר"ע [=רבי עקיבא] היא וכו' [וכ"כ [=וכן כתב] הרמב"ם בפירושו. וכתב בחכמת שלמה שכך נ"ל [=נראה לו] דלא כפירש"י [=כפירוש רש"י] וכו', ע"כ [=על כאלו]. ופשוט הוא דהא בכלל דודו ובן דודו אף מן האם, ואינם ראויים ליורשו. וכי תימא דאדרבא וכל הראוי ליורשו פירושו [של]²³ דודו ובן דודו דדוקא מן האב, א"כ [=אם כן] לא לתני דודו ובן דודו כלל] ומיהו בעל אחותו ראוי לירש האחות והיא ראויה ליורשו ובעל כאשתו. וכן בעל אחות אביו. וגיסו נמי שתי האחיות ראיות לירש זו את זו ובעל כאשתו ראשון בראשון אפילו בתרי בעל לכולי עלמא. ומ"ש הר"ב [=ומה שכתב הרב ברטנורא] אבל הוא ראוי לירש אחי אמו. כדתנן בריש פ"ח דכ"ב [=בראש פרק ח דבבא בתרא]: אחי האם מנחילין ולא נוחליין.

במהדורה הראשונה של פירושו ביקש בעל תוספות יום טוב לבאר כיצד תואם הכלל 'וכל הראוי ליורשו' את המגויים האחרים, מלבד אחי אמו, שברשימת הקרובים. בהתייחסו לבעל אחותו ביאר כיצד יכול בעל אחותו ליורשו, והוסיף את העיקרון של 'בעל כאשתו'. לכאורה הוספה זו מיותרת. נראה שבכך רצה בעל תוספות יום טוב להסביר מדוע אדם פסול לבעל אחותו אף שהוא אינו יכול לירש את בעל אחותו. ביחס לגיסו הוסיף בעל תוספות יום טוב כלל נוסף. כיוון ששתי האחיות ראיות לירש זו את זו, גם בעליהן פסולים זה לזה, כיוון שאנו אומרים תרי בעל כאשתו בראשון בראשון²⁴.

22 על פי הדפוס הראשון של משניות עם פירוש תוספות יום טוב, פראג שעו-שעז. הקטע המוסגר שהובא כאן בגופן קטן יותר נוסף בדפוס השני, קראקא תג-תד, על פי הוספת המחבר.

23 מילה זו חסרה גם בדפוס קראקא (ראה לעיל), ונוספה בדפוסים המאוחרים.

24 פירושו של כלל זה הוא שכאשר דרגת הקרבה היא 'ראשון בראשון', כלומר כאשר שני הצדדים קרובים לגורם המשותף (במקרה זה האב) בדרגת קרבה ראשונה, כי אז אנו פוסלים

מאוחר יותר הוסיף התוספות יום טוב שפירושו של ברטנורא הוא לפי פירושו של הרמב"ם ובניגוד לפירוש רש"י, ציין שהמהרש"ל בפירושו חכמת שלמה העדיף את פירוש הרמב"ם, והוסיף קושיה על פירוש רש"י שמחמתה הגדיר את פירוש הרמב"ם כפירוש הפשוט של המשנה. הערה זו שולבה, כאמור, בדפוס השני של פירושו.

קושייתו על רש"י היא שהמילים 'דודו ובן דודו' כוללות גם דוד ובן דוד מהאם שאינם ראויים ליורשו. מכאן שלפי משנה ראשונה אפשרות הירושה איננה תנאי בפסול עדות קרובים. על כך השיב הוא עצמו כי אפשר שהמשפט 'וכל הראוי ליורשו' הוא אכן המשך משנה ראשונה ושהוא בא להגביל את דודו ובן דודו לקרובים מן האב בלבד. אלא שעל כך שאל שהבנה זו מייצרת את המילים 'דודו ובן דודו'.

באמת, תשובת שאלה זו פשוטה היא. המילים 'דודו ובן דודו' אינן מיותרות כלל אלא באו לקבוע את דרגת הקרבה הפוסלת – ראשון בשני ושני בשני.²⁵ בלעדיהן לא היינו יודעים עד איזו דרגת קרבה פסול הראוי לו לירושה. יתר על כן, ההנחה ש'דודו ובן דודו' כוללים גם קרובים מן האם איננה פשוטה כל עיקר. כפי שציין הרש"ש בחידושיו במקום, בבבלי, יבמות נד, ע"ב, מניח רבא כדבר פשוט שהמילים 'דודו ובן דודו' בויקרא כה מתייחסות לקרובי האב בלבד, והתלמוד מסייע דבריו מהמשך לשון הפסוק: "ממשפחתו יגאלנה – משפחת אב קרויה משפחה, משפחת אם אינה קרויה משפחה", וכך אכן מפורש בספרא שם: "דודו זה אחי אביו, בן דודו זה בן אחי אביו".²⁶ נמצא שהגדרת פירוש הרמב"ם כ'פשוט' על סמך קושיה זו אינה פשוטה כל עיקר, ולא עוד אלא שפירוש הרמב"ם דחוק ביותר מכמה טעמים:²⁷

ראשית, עצם ההנחה שהמשנה הזכירה את אחי אמו לא כדי לומר שאחי אמו קרוב ופסול אלא כדי לומר שהוא פסול לאחי אמו היא הנחה קשה. רשימת הקרובים מובאת כאן לאחר רשימת הפסולים במשנה הקודמת. כשם שרשימת הפסולים מציינת את אלו הפסולים להעיד מחמת עיסוקם, כך רשימת הקרובים אמורה לציין את אלו שפסולים להעיד מחמת קרבתם.

שנית, המשנה ציינה שגם בניהם וחתניהם הם בכלל הפסולים. אחד הקרובים הוא בעל אחות אמו. בנו של בעל אחות אמו איננו מנחיל ואינו נוחל שהרי שניהם קרובים

25 גם את בני הזוג של שניהם להעיד זה לזה ומפעילים פעמיים את הכלל של 'בעל כאשתו'. כאמור, מונחים אלו מציינים את מידת הקרבה בין שני הצדדים. הקרבה נמדדת בהתאם לדרגת קרבת כל אחד מהם אל הגורם המשותף. דודו הוא 'שני בראשון' כיון שהגורם המשותף במקרה זה הוא הסב. הנכד קשור אליו בדרגת קרבה שנייה, ודודו – בדרגת קרבה ראשונה. בהתאם לעיקרון זה בן דודו הוא 'שני בשני'.

26 ספרא בהר, פרשה ו, ח, ב (מהדורת ויס, דף קי, א). וראה עדיאל שרמר זכר ונקבה בראם: הנישואים בשלהי ימי הבית השני והתלמוד 335 וה"ש 45 (התשס"ד), והפניותו שם.

27 וראה ברש"ש הנ"ל שעמד על עיקרי הקשיים בשיטת הרמב"ם.

מן האם ולכן הם כשרים להעיד זה על זה. נצטרך אפוא לומר שכאשר המשנה אמרה 'ובניהם' היא לא התכוונה לבנים של כל המנויים ברשימה, והדברים דחוקים ביותר.²⁸ יתר על כן, שיטת הרמב"ם כפי שנתבארה כאן אינה תואמת את דבריו במשנה תורה. בהלכות עדות פרק יג הלכות ה, ט פסל לעדות גם את בעל אחות אמו וגם את עדותם של בני אחיות זה לזה אף ששם אין כלל ירושה.²⁹

סוף דבר, למרות תמיכתם של ברטנורא, המהרש"ל ותוספות יום טוב בפירוש הרמב"ם, שיטת הרמב"ם תמוהה. ואכן, לא מצאתי חבר לשיטה זו בדברי שאר הראשונים.³⁰

28 וראה כהנא, לעיל ה"ש 1, בעמ' 371, שסייע את פירוש רש"י גם מתוך השוואת הפרשה בויקרא כה, משם נלקחה הלשון 'ודרו וכן דודו', לפרשת הנחלות בבמדבר כז. שרמר, לעיל ה"ש 26, ביקש לסייע את פירוש רש"י גם מהעובדה שברשימה שבספרי לדברים, פסקה רפ, לא נזכרו המילים 'וכל הראוי לו לירושה', ומכאן שהם אינם תשלום משנת ר' עקיבא. אלא שקשה להסיק מן הספרי מסקנה זו, שכן שם גם לא נאמר 'הם ובניהם וחתניהם וחורגו לבדו', ראה לעיל ה"ש 3, וכבר שיערנו שם שלפנינו לשון קיצור.

29 ואין לומר שהרמב"ם שם פסק כדעתה של משנה ראשונה (בניגוד לדבריו בפירושו למשנה שם, שכתב "ואין הלכה כמשנה ראשונה") שכן מהסוגיה ברף כח ע"ב עולה שאין הלכה כר' יוסי (המייצג את משנה ראשונה). ולא עוד, אלא שבסוגיה שם נאמר במפורש שלדעת ר' יוסי גיסו כשר לעדות ואילו הרמב"ם פסל את גיסו, ומכאן שפסק כמשנת ר' עקיבא. הרדב"ז, בפירושו לרמב"ם שם הלכה א, קשר את דברי הרמב"ם בפירושו למשנה, שהמשפט 'וכל הראוי לו לירושה' הוא תשלום משנת ר' עקיבא, עם פסק הרמב"ם בהלכה א שם, שמדין תורה אין פסולים אלא הקרובים ממשפחת האב בלבד, ואילו הקרובים מן האם או מדרך האישות פסולים רק מדבריהם. אלא שקישור זה הוא תמוה, שכן ברשימה במשנה נזכר גם גיסו, והוא קרוב מדרך האישות בלבד. ואולי חשב הרדב"ז שלדעת הרמב"ם יש במשנת ר' עקיבא שני רבדים, האחד כלול בכלל 'וכל הראוי לו לירושה' והוא מדאורייתא, והשני – כל אלו שנוספו ברשימה ושאינם ראויים לו לירושה והם מדרבנן, והדברים דחוקים עד מאוד. לפי פשוטם של דברים, הבחנת הרמב"ם בין פסולי תורה לפסולי דרבנן אינה קשורה למשפט 'וכל הראוי לו לירושה' אלא היא תוצאה של שיטתו הכללית בדבר מעמדן של הלכות הנלמדות מדרשות. כך ביאר בספר המצוות שורש שני, וכן בתשובתו לר' פנחס הריין, סימן שנ"ה (מהדורת בלאו 631–633). ראה למשל: תשובת הרשב"א ח"ב סימן ר"ל, ודברי ר' אברהם אליגרי בספרו 'לב שמח', קושטא תיב, עמ' לח–לט, ואין כאן המקום להאריך בזה.

30 וראה גם בפירושו של ר' יהונתן אייבשיץ, 'אורים ותומים', לשולחן ערוך, חושן משפט סימן לג אות ד, שתמה על שיטת הרמב"ם. מחמת הקושי שבשיטת הרמב"ם, הציע רי"צ דינר בהגהותיו שדברי הרמב"ם לא נאמרו על 'וכל הראוי לירושו' אלא על 'וכל הקרוב לו באותה שעה', ושבטעות נדפסו דבריו על המשפט הקודם, חידושי הריצ"ד, ג, רס (התש"ן). כיום, כשממצא לפנינו נוסח פירוש הרמב"ם בכתב ידו, אי אפשר לתלות את הדבר בטעות המדפיסים, אבל אפשר שהוא אשגרת לשונו של הרמב"ם. אוסיף עוד שבתשובת הרי"ף, שתובא להלן בה"ש 33, אומר הרי"ף במפורש שהמשפט 'וכל הראוי לו לירושה' הוא מדברי ר' יוסי.

פשוטה של משנתנו הוא אפוא כדברי רש"י ושאר הראשונים שצוינו לעיל שהכלל 'וכל הראוי לו לירושה' הוא המשך לשונה של משנה ראשונה. אלא שנחלקו הראשונים בקביעת היקפו המדויק של כלל זה וכן בשאלה היכן מסתיימת לשונה של משנה ראשונה.³¹ לדעת רש"י, לפי משנה ראשונה יכולים להיווצר מצבים רבים שבהם אין הפסולים הדדיים, כגון אחי אמו שכשר לו (שכן האם אינה יורשת את בנה) אבל פסול לאחי אמו (שכן האחות יכולה לירש את אחיה ולהוריש לבנה), וכדברי המשנה, כבא בתרא ה, א: "אחי האם מנחילים ולא נוחלים". רש"י לא פירש האם יורשת הבעל את אשתו נחשבת ירושה לצורך זה. אמנם, מן העובדה שהדגיש בדבריו שלדעת ר' יוסי "קרובי האם כגון אחי אמו כשר לו", ושבהמשך הזכיר שגיסו כשר לו ולא ציין את בעלי קרובותיו, נראה שירושת הבעל את אשתו נחשבת ירושה ושבעלי קרובותיו מן האב ייפסלו לעדות גם לפי משנה ראשונה. ניתן ללמוד על דעתו זו גם מדבריו בהמשך: "היה קרוב – כגון חתנו שראוי לירשו. ונתרחק – שמתה אשתו קודם שראה עדות זו". מלשון רש"י 'שראוי לירשו' נראה שהבין משפט זה כממשיך את משנה ראשונה, שכן לפי משנת ר' עקיבא הקרבה אינה מותנית בפוטנציאל הירושה. יש אפוא ללמוד מכאן שלדעת רש"י ירושת הבעל את אשתו מגדירה אותה כקרוב לחותנו לעניין עדות. עוד יש ללמוד מדברי רש"י שלדעתו לשונה של המשנה הראשונה נמשכת לפחות עד "היה קרוב ונתרחק – הרי זה כשר".³²

ראשונים אחרים, כגון בעל המאור והמאירי, סבורים שגם משנה ראשונה מניחה שכל הפסול לחברו – חברו פסול לו. לפי זה, גם אחי אמו יהיה פסול לו, כיוון שהוא פסול לאחי אמו. משנה ראשונה חולקת על משנת ר' עקיבא רק כאשר אין ירושה משני הצדדים, והם: בעל אחות אמו, בעל אמו, גיסו וחורגו, וכן אחים מן האם.³³ בעל המאור

- 31 בהמשך נראה שיש קשר מסוים בין שתי שאלות אלו.
- 32 שיטה דומה נקוטה בידי הרמ"ה בפירושו. עיין שם.
- 33 שיטה יוצאת דופן מצאתי בתשובות הרי"ף, סימן יא (מהדורת ז' ביעדנאוויץ 6), וזו לשונה: "ודע כי אין הפרש בין משנת ר' עקיבא ומתניתין אלא גיסו שפוסלתו משנת ר' עקיבא וכן הלכה לפי שר' יוסי אמר במתניתין וכל הראוי לו לירושה והוציא גיסו מכלל זה והחזירו בכרייתא לבדו ואמר רב יהודה אמר שמואל הלכה כר' יוסי דברייתא, הילכך הלכה כמשנת ר' עקיבא דפסיל גיסו". מדבריו עולה שמשנה ראשונה חולקת על משנת ר' עקיבא רק בגיסו. כלומר, לפי משנה ראשונה גם בעל אחות אמו, בעל אמו וחורגו פסולים. כיוון שבמקרים אלו אין אחד מהם ראוי לירושת האחר, נצטרך לומר שלדעת הרי"ף בתשובה זו לפי משנה ראשונה אם אדם פסול לעדות אישה, כיוון שהוא ראוי לה לירושה הוא פסול גם לבעלה, וגם בעלה פסול לו. משנה ראשונה חולקת רק על גיסו כיוון ששם יש שני בעל כאשתו, והדברים דחוקים. ונראה שמקור שיטה זו הוא בסוגיה בדף כח ע"ב המצוטטת בדברי הרי"ף בתשובה זו. בסוגיה זו נאמר שלפי ר' יוסי דמתניתין (משנה ראשונה) גיסו כשר, ולפי ר' עקיבא גיסו פסול. הרי"ף הבין כנראה שזהו ההבדל היחיד בין שתי השיטות, אבל באמת דיוק זה אינו הכרחי מלשון הסוגיה, עיין שם.

לא פירש עד היכן נמשכת לשונה של משנה ראשונה, אבל מדברי המאירי עולה שמשנה ראשונה כללה רק את המילים "דודו ובן דודו וכל הראוי לו לירושה".

הרמב"ן במלחמת ה' (דף ז ע"ב מדפי האלפס בדפוס וילנא) סבור שירושת אישה אינה יוצרת קרבה הפוסלת לעדות, כיוון שאם הוא ימות לפני אשתו – לא יירש אותה. לפי זה, משנה ראשונה חולקת על משנת ר' עקיבא גם בבעלי קרובותיו ובקרובות אשתו.

לדעת רמב"ן, המשפט "היה קרוב ונתרחק", וכן המשפט שלפניו, "וכל הקרוב לו באותה שעה", אינם ממשנה ראשונה, אלא המשך משנת ר' עקיבא, שכן לפי משנה ראשונה הקרבה אינה יכולה להתבטל.³⁴

כשאנו באים להכריע בשאלות אלו לפי פשט לשונה של המשנה, נראה כי ביחס לשאלה הראשונה נוטה לשון המשנה לפירושו של רש"י. מן הלשון "וכל הראוי לו לירושה" נראה שמשנה ראשונה לא פסלה אלא את הראויים לירש בלבד, כדברי רש"י, ולא את המורשים. נראה גם שהלשון 'כל הראוי לו לירושה' לא באה רק להגדיר את הפסולים אלא גם לנמק את סיבת פסולם. הראוי לירש הוא נוגע בדבר, אבל אין סיבה שהמוריש ייחשב אף הוא נוגע בדבר. נראה כי שיטתם של בעל המאור והמאירי, הסבורים שגם לפי משנה ראשונה כל מי שאני פסול לו פסול לי, נוצרה בהשפעת הפרשנות הרווחת למשנת ר' עקיבא, ועל סמך ההנחה שפסול הקרובים לעדות הוא גזירת הכתוב גם לשיטת משנה ראשונה. לפי זה 'הראוי לו לירושה' איננו הסיבה לפסול אלא קריטריון לקביעת הקרבה. בשאלה האם לפי משנת ר' עקיבא הפסולים הם הדרניים נעסוק בסעיף הבא, ובשאלת טעם פסול קרובים נעסוק להלן בסעיף ה'.

קשה יותר להכריע בשאלה עד היכן נמשכת לשונה של משנה ראשונה. לדעת רמב"ן, משנה ראשונה גורסת שירושת האישה איננה סיבה לפסול עדות. מכאן שיש הכרח לראות במשפטים "וכל הקרוב לו באותה שעה, היה קרוב ונתרחק הרי זה כשר" המשך למשנת ר' עקיבא, שהרי לשיטת משנה ראשונה אליבא דרמב"ן אין אפשרות שהקרבה תתבטל אי פעם. אלא שספק רב אם לשון המשנה מצדיקה את שיטתו של רמב"ן, ואפשר, וכך אכן נראה, שהלשון 'וכל הראוי לו לירושה' לא באה רק להגדיר את 'דודו ובן דודו', אלא גם להרחיב את הפסולים ולכלול בהם גם את בעלי קרובותיו מן האב שיכולים לירש אותו דרך נשותיהם.

34 רמב"ן מעלה אפשרות שמשפט זה הוא מדברי משנה ראשונה, והוא מתייחס רק למקרה שהבעל מגרש את אשתו, שכן הבעל פסול לאשתו גם לדברי משנה ראשונה. ואולם מלשונה שם נראה שהוא מעדיף את האפשרות שמשפט זה הוא ממשנת ר' עקיבא.

נראה לי שהמשפט "היה קרוב ונתרחק הרי זה כשר" הוא תשלום משנת ר' עקיבא. שאם נאמר שאף הוא ממשנה ראשונה נצטרך להסיק שדברי ר' יהודה "אם מתה בתו" וכו', המשמשים תגובה למשפט זה, אף הם חלק ממשנה ראשונה, כלומר שר' יוסי מצטט את המשנה הראשונה ואת ר' יהודה שחלק על פרט מסוים בה, ודבר זה יש בו דוחק.

אלא שעדיין יש קושי ביחס למשפט "וכל הקרוב לו באותה שעה". מחד גיסא, לשונו ועניינו של משפט זה מקבילים ללשונו ולעניינו של המשפט האחר "היה קרוב ונתרחק" ונראים כשני משפטים המשלימים זה את זה, ולפי זה יש לומר שאף משפט זה הוא תשלום משנת ר' עקיבא. מאידך גיסא, ייתכן כי הלכה זו הייתה מקובלת הן על משנה ראשונה והן על משנת ר' עקיבא והתנסחה בצורות שונות בשתייהן. לפי זה המשפט "וכל הקרוב לו באותה שעה" משלים את לשון המשנה הראשונה.³⁵ משפט זה משלים אפוא את המשפט שלפניו "וכל הראוי לו לירושה" שהרי אין הוא יכול להתייחס ל"דודו ובן דודו" שביחס אליהם אין שעה שבה קרבתם יכולה להתבטל. כלומר, משנה ראשונה פתחה בקביעת דרגת הקרבה הפוסלת "דודו ובן דודו", הרחיבה את המעגל גם לבעלי קרובותיו באמצעות המשפט "וכל הראוי לו לירושה", וחזרה וצמצמה הרחבה זו רק למי שקרוב לו באותה שעה, למעט קשר אישות שהתבטל. משנת ר' עקיבא פתחה במשפט "אלו הן הקרובין", צירפה לו פירוט של כל הקרובים, וסיימה בכלל "היה קרוב ונתרחק הרי זה כשר", כלל שעליו חלק ר' יהודה באופן חלקי.³⁶

כדי להבין את משמעות השינוי שחולל ר' עקיבא ברשימת הקרובים ביחס למשנה ראשונה ולהעריך את סיבתו צריכים אנו תחילה לברר האם רשימת הקרובים במשנת ר' עקיבא כוללת גם את פסולי ה'ראי' שלהם, כלומר האם כל מי שפסול להעיד לי אף אני פסול להעיד לו. לכך יוקדש הסעיף הבא.

ג. פסולי ה'ראי' לפי משנת ר' עקיבא

בסוף סעיף א העליתי את השאלה האם לפי משנת ר' עקיבא הפסולים הם הדדיים, וכל מי שפסול להעיד לי אף אני פסול להעיד לו, או שמא כל מי שלא נזכר במשנה בפירוש אינו פסול לעדות אלא אם כן ניתן ללומדו בקל וחומר (כגון אביו הנלמד בקל וחומר

35 איננו יודעים במדויק את לשונה המלא של משנה ראשונה, ואפשר שאף היא פתחה במשפט 'אלו הן הקרובין'. לפי זה נופל לשון 'וכל הקרוב לו באותה שעה' גם על לשון הפתיחה של משנה ראשונה.

36 אחרת היא דעתו של ויס, לעיל ה"ש 5, בעמ' 67. לדעתו המשפט "היה קרוב ונתרחק הרי זה כשר" והמשפט "ר' יהודה אומר אפילו מתה בתו [...] הרי זה קרוב" הם שני ביאורים חולקים להלכה הקדומה "וכל הקרוב לו באותה שעה".

מאחי אביו, בנו וחתנו הנלמדים בקל וחומר מבניהם ומחתניהם של כל הקרובים, ואחי אשתו הנלמד בקל וחומר מגיסו).

עמדת התלמוד הבבלי בשאלה זו היא, לכאורה, ברורה. כך אומר רב כח ע"א: "אמר רב: אחי אבא לא יעיד לי הוא ובנו וחתנו – אף אני לא אעיד לו אני ובני וחתני". בדברי רב כלולות שתי הנחות:

א. כל מי שפסול להעיד לי אף אני פסול להעיד לו.

ב. גם בנים וחתנים של קרובי ה'ראי' פסולים להעיד.³⁷

התלמוד שם מעיר שלפי משנתנו שלישי בראשון – כשר,³⁸ ומכאן שאין לפסול בנים של קרובי ה'ראי' כפי שהניח רב, אבל התלמוד לא ערער על הנחתו הראשונה של רב שפסולי המשנה הם הדדיים.³⁹

ראיה נוספת, מפורשת יותר, יש להביא מדברי רב נחמן ועולא, שם:

37 בירושלמי על משנתנו נאמר: "מכיון דתנינן אחיו מה צורכה למיתני אחי אביו לוסר בנו וחתנו של חתן אחי אביו" [לוסר' – על פי קטע ששון (בשתי ההיקריות האחרונות בהמשך הסוגיה). בכתב יד ליידין – 'לומר'. ראה שלמה נאה 'תלמוד ירושלמי במהדורת האקדמיה ללשון העברית' תרביץ עא 601 ה"ש 173 (התשס"ב); משה עסיס אוצר לשונות ירושלמיים 1867 (התש"ע)]. ופירושו המפרשים ששאלת הירושלמי מתבססת על ההנחה שפסולי המשנה הם הדדיים, ולכן אם אחיו פסול לו הוא ובנו, ממילא גם הוא פסול לבן אחיו. אלא שסוגיית הירושלמי למשנתנו צריכה עיון רב. ראשית, לא ברור מדוע התשובה מתייחסת לבנו ולחתנו של חתן אחי אביו ולא לבנו וחתנו של אחי אביו עצמו. שנית, בהמשך הירושלמי שם נאמר: "מכיון דתנינן אחי אביו מה צורכה למיתני אחי אביו? לוסר בנו וחתנו של חתן אחי אביו". שאלה זו אינה מובנת. לא ברור מדוע אחי אביו מיתר את הצורך באזכור אחי אביו, והלא יש באחי אביו חידוש גדול שכן זהו הקרוב הראשון ברשימה שפסול למרות שאינו ראוי לו לירושה. יצוין שבהמשך שואל הירושלמי "מכיון דתנינן בעל אחותו מה צורכה למיתני בעל אחות אביו? לוסר בנו וחתנו של חתן בעל אחות אביו". כיוון שבעל אחות אביו איננו תמונת הראי של בעל אחותו, יש לומר ששאלה זו מבוססת על ההנחה שנוכרה בשם רב בבבלי, דהיינו שגם בן וחתן של קרובי ה'ראי' פסולים, ולכן אם בעל אחותו פסול לו הוא ובנו וחתנו, גם הוא פסול לבעל אחותו הוא ובנו וחתנו. בעל אחותו לבנו הוא בעצם בעל אחות אביו. הנחה זו, שדברי רב בבבלי מוסכמים על הירושלמי, מסתייעת גם מהמשך הירושלמי, שם נאמר: "רב חסדא בעי: דור שלישי מהו שיהא מותר באשת ראשון משה מהו שיהא מותר [ר] באשת פינחס", משמע שראשון בשלישי פסול, וכבר עמד על כך ר"ת בתוספות כח, ע"א, ד"ה ר"ב'.

38 לפי הכלל שהוסבר לעיל 'שלישי בראשון' מציין את דרגת הקרבה שבין נכד לאחי סבו. הגורם המשותף הוא אבי הסב. הנכד קרוב אליו בדרגת קרבה שלישית ואחי הסב קשור אליו בדרגת קרבה ראשונה.

39 השווה לדברי התוספות כו, ע"ב, ד"ה 'אלו הן הקרובין'. אמנם, לפי מסקנת הסוגיה רב מייצג שיטה החולקת על המשנה, ואפשר שלפי זה המשנה עצמה אינה מכירה בפסולי ה'ראי'.

אמר רב נחמן: אחי חמותי⁴⁰ לא יעיד לי, בן אחי חמותי לא יעיד לי,⁴¹ בן אחות חמותי לא יעיד לי,⁴² ותנא תונא [=וכן שנה התנא שלנו במשנתנו]: בעל אחותו, ובעל אחות אביו, ובעל אחות אמו, הן ובניהן וחתניהן. אמר רב אשי: כי הוינן בי עולא איבעי לן [=כשהיינו בבית מדרשו של עולא הסתפקנו]: אחי חמיו⁴³ מהו, בן אחי חמיו מהו, בן אחות חמיו מהו? אמר לן, תניתוה [=כבר למדתם דין זה במשנה]: אחיו, ואחי אביו, ואחי אמו, הן ובניהן וחתניהן.

הרי שלפי רב נחמן ועולא, כל מי שפסול לי – אף אני פסול לו. אמנם, דווקא מסוגיה זו יש ללמוד שהנחה זו לא הייתה מובנת מאליה לכל האמוראים, שהרי רב אשי הסתפק בדבר, ומכאן שלא ראה הנחה זו כדבר המובן מאליהו. גם מצד הסברא אין הכרח לקבל הנחה זו. תדע שכן, שהרי ר' יוסי במשנה מעיד שלפי משנה ראשונה הפסולים היו רק הקרובים שראויים ליורשו, וכבר אמרנו שלפי פשוטם של דברים יש להעדיף את פירושו של רש"י, הכותב שלפי הגדרה זו הפסולים אינם הדדיים. נמצא שלפי משנה ראשונה לא כל מי שפסול להעיד לי אף אני פסול להעיד לו. אפשר אפוא שגם לפי משנתנו, שהיא לדעת ר' יוסי משנת ר' עקיבא, אין הפסולים הדדיים.⁴⁴ יש לנו אפוא לבדוק האם לפי פשט המשנה פסולי המשנה הם אכן הדדיים, כפי שעולה מדברי רב וכפי שפירשו רב נחמן ועולא, או לא.

רוב פרשני המשנה ככולם הלכו בעקבות המשתמע מדברי רב נחמן ועולא ופירשו את פסולי המשנה כפסולים הדדיים. ואולם נראה לי שאילו הייתה כוונת המשנה לכך היה לה לציין דבר זה במפורש. יתרה מזאת, ההנחה שפסולי המשנה הם אכן פסולים הדדיים יוצרת שני קשיים חמורים בהבנת המשנה והברייתות, כדלהלן.

1. מדוע הזכירה המשנה את חורגו?

רש"י בפירושו למשנה כתב:⁴⁵

וחורגו – בן אשתו. לבדו – ולא בנו וחתנו,

ואי קשיא לך: כיון דתנא בעל אמו פסול לו, ממילא ידענא דהוא נמי פסול לבעל אמו, למה לי למיתני חורגו? אי משום דאתא לאשמעינן

40 חמותי] בכתב יד תימני 'חמותו', וכן בהמשך.

41 לא יעיד לי] חסר בכתב יד פירנצה.

42 בן אחות חמותי לא יעיד לי] חסר בכתב יד תימני, ושם נוסף 'הן ובניהן וחתניהן'.

43 חמיו] בכתב יד תימני 'חמי', וכן בהמשך.

44 על כך עמד כבר הרי"ד, ראה להלן.

45 הגוסס על פי דפוס וילנא. בהערות ציינתי לשינויים (מהותיים בלבד) מדפוס שונצינו רנ"ח (דפוס ראשון), ונציה ר"פ וכתב יד מדריד.

לברו – לישתוק מיניה, וכל כמה דלא תני ליה, מכללא⁴⁶ דבעל אמו לא משתמע אלא הוא לברו!

רש"י, שקיבל את עקרון ההדריות כמוכחן מאליו, תמה מדוע הזכירה המשנה את פסול חורגו, והרי הוא תמונת הראי של בעל אמו שכבר נזכר במשנה. על כך משיב רש"י:

לא תיקשי, דכל הנך דמשתמע מכללא – מיתני⁴⁷ במתניתין בהדיא, כגון אחי פסול לי ואני לו דאנא נמי אחיו, ובנו פסול לי ואני לו דאנא אחי אביו, ובמתניתין תני לה. אחי אבי⁴⁸ פסול לי ואני לו שאני בן אחיו, והא תנא ליה אחיו ובנו.⁴⁹ בן אחי אבי פסול לי ואני לו שאני בן אחי אביו. אחי⁵⁰ אמי פסול לי ואני לו שאני בן אחותו, ותנן במתניתין: בעל אחותו הוא ובנו, דהיינו בן אחותו. בן אחות אמי פסול לי ואני לו שאני בן אחות אמו, ותנן במתניתין: בעל אחות אביו ובנו, דהיינו בן אחות אביו.⁵¹ בעל אחותי פסול לי ואני לו שאני בן חמיו, ותנן במתניתין: חמיו ובנו. וכן כולוהו כי מעיינת להו משכחת להו בהדיא, בר מבן אחי אשתו – דמפיק מכלל בעל אחות אביו, וחתנו – דמפיק מכלל דחמיו⁵², דלא מיתניא בהדיא.

לפי רש"י, אין לתמוה מדוע התנא שנה גם את חורגו וגם את בעל אמו אף שהם פסולים הדרים, כיוון שהתנא אינו נמנע מלשנות בפירוש גם את מה שניתן ללמוד על פי עקרון ההדריות. כך למשל מנה התנא את אחי אביו אף על פי שהוא תמונת הראי של בן אחיו שנזכר במשנה; את אחי אמו שהוא תמונת הראי של בן אחותו (שנזכר במשנה כבן בעל אחותו); את בעל אחותו שהוא תמונת הראי של בן חמיו, וכיוצא בזה.

46 מכללא – דמשתמע (שבתחילת הפסקה הבאה)) חסר במדריד. כנראה השמטה מחמת הדומות.

47 מיתני בשונצינו ובוונציה 'מיתנו', במדריד 'דמתני'.

48 אבין במדריד 'אביו'.

49 ובנו בדפוס שונצינו 'תנן', ותוקן בוונציה.

50 אחי – בעל אחות אביו חסר במדריד. כנראה השמטה מחמת הדומות.

51 המשפט האחרון ברש"י אינו מוכן, שהרי בן אחות אביו אינו כופל את בן אחות אמו. בדפוס שונצינו הנוסח הוא: "בן אחות אמי פסול לי ואני לו שאני בן אחות אמו, ותנן במתניתין: בעל אחות אמו ובנו, דהיינו בן אחות אמו". לפי נוסח זה מציין רש"י כאן את הכפילות שבין בן אחות אמו לבין בן בעל אחות אמו. אלא שעדיין תמוה מדוע הוסיף רש"י את המשפט "ואני לו שאני בן אחות אמו". בדפוס וונציה, קושטא ובנבנישתי, הנוסח הוא "בן אחי אמי פסול לי ואני לו שאני בן אחות אביו ותנן במתניתין: בעל אחות אביו ובנו, דהיינו בן אחות אביו". בנוסח זה אין כל קושי, ולכן סבור רבינוביץ שזהו הנוסח הנכון, ראה דקדוקי סופרים לסנהדרין, מגנצא תרל"ח (מהדורת אור החכמה 72 הערה ב).

52 וחתנו דמפיק מכלל דחמיו חסר בכתב יד מדריד.

התוספות שם, ד"ה 'ואלו הן הקרובין', חלקו על רש"י. שכן, מצד אחד אפשר שאזכור הקרובים שניתן היה ללומדם מתמונת ראי של הפסולים האחרים לא בא במשנה אלא כדי ללמדנו שגם בניהם וחתניהם פסולים, מה שאין כן ביחס לחורגו שהרי הוא פסול לבדו. מצד שני, אילו היה חשוב למשנתנו להזכיר בפירוש גם את מי שניתן ללמוד שהוא פסול לעדות על פי עיקרון ההדדיות היה עליה להזכיר גם את בן אחי אשתו. משום כך סבורים התוספות שמשנתנו אינה מונה בפירוש את מי שניתן ללומדו על פי עקרון ההדדיות. על השאלה מדוע שנתה משנתנו את חורגו משיבים התוספות שעיקר חירושה של המשנה אינו בפסול חורגו אלא בהיתר בנו וחתנו של חורגו. לפיכך הדגישה המשנה 'חורגו – לבדו': שלא יעלה על דעתנו לפסול את בן חורגו כשם שבן בנו פסול. זהו פירוש דחוק, מפני שלא הייתה לנו כל סיבה להשוות את בן חורגו לבן בנו.⁵³

קשיים אלו מלמדים שההנחה שעומדת בבסיס השאלה, כלומר שלדעת המשנה הפסולים הם הדדיים, אינה מכוונת לפשוטה של המשנה. משום כך שנה התנא את חורגו בפירוש, שכן לא יכולנו ללומדו מבעל אמו.

2. 'גיסו לבדו', כיצד?

שנינו בתוספתא סנהדרין ה, ג: "גיסו לבדו ר' יהודה אומ'ר] חורגו לבדו". דעתו של ר' יהודה זהה לסתם משנתנו. הדעה החולקת נזכרת בתלמוד כדעתו של ר' יוסי, וכך נאמר בדרך כח ע"ב: "ת"ר: חורגו לבדו ר' יוסי אומר גיסו".⁵⁴ ההנחה שהפסולים במשנה הם הדדיים יוצרת קושי חמור בהבנת דבריו של ר' יוסי, שהרי בן גיסו, שהוא למעשה בן אחות אשתו, הוא תמונת הראי של בעל אחות אמו שנזכר במשנה כאחד הפסולים. אם הפסולים הם הדדיים, אי אפשר לומר שגיסו פסול לבדו.⁵⁵ שאלה זו הטרידה רבות את

53 לדעת הרמ"ה, אם לא היה מצוין התנא שחורגו לבדו, היינו מרכיבים את בנו ואת חתנו של חורגו מגיסו, שכן גם בגיסו הקשר עובר דרך שני קשרי אישות. אף סברה זו דחוקה, שכן הקשר בין שני גיסים שונה מהותית מהקשר בינו לבין בנו וחתנו של חורגו. אמנם יש להעיר שלפי העיקרון של רב – כל מי שפסול לי אף אני פסול לו אני ובני וחתני – היה למשנה להשמיענו שחורגו לבדו, כדי שלא נלמד מפסול בעל אמו גם את פסול חורגו ובנו וחתנו, אלא שקשה להכניס הנחה זו לפשט המשנה, והשווה למה שכתבתי לעיל בתחילת סעיף ג.

54 בכתב יד תימני נוסף 'לבדו' (וכן הוא בדפים המצויים בספריית JTS, וסימנם MS 10837). ניתן לצפות בתצלום של דפים אלו באתר ספריית JTS. הכתב שלהם דומה מאוד לכתב של כ"י תימני לסנהדרין, וגם נוסחם, בדרך כלל, דומה). על דפים תימניים נוספים למסכת סנהדרין בפרט ולתלמוד בכלל ראה חיבורי, סכתו, לעיל ה"ש 5, בעמ' 25 וה"ש 2 שם. מפשט הלשון נראה שלדעת ר' יוסי גיסו לבדו, אבל חורגו אינו לבדו. ואולם התלמוד הבבלי מפרש שלדעת ר' יוסי גם חורגו וגם גיסו הם לבדם, וזאת כדי שדעת ר' יוסי תתאים למה ששנה ר' חייא "שמונה אבות שהן עשרים וארבעה".

55 האפשרות שר' יוסי, האומר 'גיסו לבדו', חולק על פסול בעל אחות אמו, נראית רחוקה.

המפרשים, שכאמור קיבלו באופן טבעי את ההנחה שפסולי המשנה הם פסולים הדדיים, וניסו ליישבה באופנים שונים.⁵⁶ נפתח בדבריו של רש"י.

2 א. שיטת רש"י

רש"י מתייחס לקושי זה בדף כח עמוד ב, ד"ה 'גיסו לברו'. בדבור זה ישנן, בעדי הנוסח השונים של פירוש רש"י, נוסחאות שונות. הצגת הנוסחאות ודיון בהן ייעשה בנספח א. כאן אביא את נוסח רש"י על פי כתב יד מדריד, שלפי מסקנות הדיון הנ"ל מייצג כאן את נוסח רש"י המקורי:

גיסו – לברו, אבל בנו וחתנו כשרין לגיסו, ובעל אחות אמו דקתני במתני' [ותין] דהוי קרוב וכן גם הוא קרוב לו דהוה [ליה] [בן] גיסו לא פליג עליה ר' יוסי ומודה הוא דבן גיסו פסול לו משום דאיהו לדידיה בעל אחות אמו אבל משום קורבא דבן גיסו לא מפסיל [ונפק'א] מינה (דבן) [דחתן] גיסו כשר להעיד לו.⁵⁷

נוסח זה זהה לנוסח שמצטט הרי"ד בשם רש"י,⁵⁸ והשיטה העולה ממנו היא השיטה המיוחסת לרש"י על ידי הראשונים.⁵⁹ לפי שיטה זו, המימרא 'גיסו לברו' היא מימרא

שכן מלשוננו של ר' יוסי נראה שהוא אינו חולק אלא על גיסו. יתר על כן, הסוגיה ציטטה את ר' חייא ששנה שמונה אבות שהן עשרים וארבעה, וביארה שהוא סובר שהן חורגו והן גיסו הם לברם. ממניינו ברור שכל שמונת הפסולים האחרים שמנתה המשנה, לרבות בעל אחות אמו, הם ובניהם וחתניהם, מקובלים גם עליו. לדעת הגמרא, ר' חייא סובר כר' יוסי, משמע שגם לפי ר' יוסי, לדעת הסוגיה, כל השמונה האחרים פסולים, הם ובניהם וחתניהם. ראה למשל: את דבריו של רבנו חננאל, אשר צוטטו על ידי הרי"ד בפסקיו (להלן ה"ש 56), בעמ' עה-עו (בכתב היד של פירוש הר"ח חסר כאן דף, ולכן לא הועתקו דברים אלו בשולי דפוס וילנא, כפי שהעירו המדפיסים), וזו לשונו: "וקשי לן בעל אחות אמו הינו בן גיסו. ואפי' [לן] לר' חייא דתני ח' אבות בעל אחות אמו אחד מהן הוא. והאיך תני גיסו לברו? ויש מי שאומ' [רן] כי גיסו לברו פירושו שני גיסין פסולים לעלמ' [א] ובניהן וחתניהן כשרין לעלמא אבל להרדי הן ובניהן וחתניהן פסולין לעדות, וצריך עיון". הדוחק בתירוץ זה בולט לעין, ובצדק סיים הר"ח 'וצריך עיון'.

57 המחיקות וההוספות נעשו בשולי כתב היד (למעט השלמות קיצורים שנעשו על ידי כמו בשאר הציטוטים במאמר זה).

58 ראה פסקי הרי"ד למסכת סנהדרין (מהדורת א"י וורטהיימר, עה): "והמורה פירש גיסו לברו אבל בנו וחתנו כשרים לגיסו. ובעל אחות אמו דקתני במתני' [ותין] דהוא קרוב וכן גם הוא קרוב לו דהוה ליה בן גיסו לא פליג עליה ר' יוסי ומודה הוא דבן גיסו פסול לו משום דאיהו לדידיה בעל אחות אמו אבל משום קורבא דבן גיסו לא מפסיל, ונפקא מינה דחתן גיסו כשר להעיד לו והוא כשר לחתן גיסו".

59 זו לשונו של בעל המאור: "וכ"כ רבינו שלמה בפירושו מודה ר' יוסי דבן גיסו פסול הוא לו משום דאיהו לדידיה בעל אחות אמו. אבל משום קורבא דבן גיסו לא מפסיל, ונפקא

במישור התיאורטי, ועל פיה מדין גיסו אין לפסול את בנו ואת חתנו. אמנם בפועל בן גיסו ייפסל, כיוון שהוא תמונת הראי של בעל אחות אמו, ולא חלק ר' יוסי על תנא קמא אלא בחתן גיסו. פירוש זה ננקט גם בידי מפרשים רבים אחרים כגון התוספות, בעל המאור, הרמב"ן במלחמת ה' כאן, ועוד.⁶⁰

אלא שכבר כתב הרי"ד שפירוש רש"י דחוק מאוד בלשונו של ר' יוסי, וזו לשונו: "ואינו נר' [אה] לי דהא גיסו לבדו קאמ' [ר] והיכי מצינן למימר דמודה ר' יוסי בבן גיסו?" פשוט לשונו של ר' יוסי 'גיסו לבדו' אכן מלמד שרק הוא פסול אבל בנו וחתנו כשרים. הניסיון לחלק ולומר שבן הגיס כשר לעדות מדין קרבת הגיס אבל פסול מדין תמונת ראי של בעל אחות אמו אינו תואם כלל את לשונו של ר' יוסי.⁶¹

2 ב. שיטת הרי"ף

פתרון אחר לסתירה זו נקט הרי"ף בהלכותיו.⁶² לפי פירושו, ר' יוסי, שאמר 'גיסו לבדו', הוציא ממעגל הפסולים את בנו ואת חתנו של גיסו רק מאישה אחרת, אבל בנו וחתנו מאחות אשתו פסולים להעיד לו גם לשיטת ר' יוסי. דבריו של ר' יוסי תואמים אפוא את פסול בעל אחות אמו שהוא תמונת הראי של בן אחות אשתו. פירוש זה נזכר כבר בדברי הגאון שאותם מצטט הרי"ף, אלא שהגאון עצמו דחה פירוש זה. וזו לשונו של הגאון כפי שמצטטם הרי"ף בהלכותיו:

מינה דחתן גיסו כשר להעיד לו". וכן עולה מדברי התוספות שם ד"ה 'גיסו לבדו': "ולא אתא למעוטי אלא חתנו כרפי' הקונטרס".

60 בפירושו של הרמ"ה יש חוסר בהירות בנקודה זו. בפירושו לסוגיה בדף כח ע"ב מביא הרמ"ה את שיטת הרי"ף בלא להזכירו בשמו (על שיטת הרי"ף ראה בהמשך), דוחה אותו, ומסכם: "איכא למימר דכי קאמר ר' יוסי גיסו לבדו לאו למעוטי בנו קאתי אלא למעוטי חתנו דכשר", כלומר, הרמ"ה נוקט כאן כשיטת רש"י. מאידך גיסא, בפירושו למשנה הוא מצטט עמדה מסויימת וכותב עליה בלשון זו: "ולפום הדין סברא הני קורבי כולהו דאתו מחמת אישות ואית להו בנים וחתנים בבנים וחתנים דאית להו מהני נשי בלחוד קא מיירי [...] וקשיא לי עלה אי ס"ד [=סלקא דעתך] דבן גיסו מאשה אחרת דברי הכל כשר וכי איירי תנא בבנו מאחות אשתו היכי פליג עליה רבי יוסי דברייתא וקתני גיסו לבדו והא בהדיא קתני בעל אחות אמו אפי' [ל]רבי יוסי דהא תני ר' חייא שמונה אבות שהן עשרים וארבעה ועל כרחיף חד מינייהו בעל אחות אמו ואוקי' כרבי יוסי". מכאן נראה שפירש את המשנה כר"ף. יתרה מזאת, נראה שלדעתו בנים וחתנים של כל קרובי אישות הפסולים הם גם מאשתו האחרת, והדברים צריכים עיון. וראה להלן בירור נקודה זו בדעת הרי"ף.

61 אמנם נכדו של הרי"ד, ר' ישעיה אחרון (הרי"א), בקונטרס הראיות לסנהדרין (מהדורת א"י וורטהיימר, יח) כותב על פירוש רש"י "והוא פתרון יפה מאוד", אבל דומה שבפרט זה יפה כוח הסב מכוח הנכד.

62 לדברי הרי"ד "כך פירש גם רבי' [נ]ן שלמה בן היתום זצוק"ל ואמ' [ר]ן שגם רבי' [נ]ן גרשום זצוק"ל פירש כן", ראה פסקי הרי"ד, לעיל ה"ש 58, בעמ' עב.

פירושה דגאון: ר' יוסי דסבר גיסו לכדו אבל בנו וחתנו לא, מכשר בבעל בת אחות אשתו. ולא תסתבר לך דבכנו וחתנו דגיסו דלאו מן אחות אשתו פליגי, דאילו בן גיסו שאינו בן אחות אשתו לא צריכא למימר, דהא בעל אמו ובעל אחות ובניהן פסולין הנ"מ [=הני מילין דאיתניון בן אמו או בן אחותו, אבל אי איתניון מן אשה אחרת כשרים. דמקשינן: בעל אמו הוא ובנו, היינו אחיו? ואתא רבי ירמיה למימר בנו מאשה אחרת, וקאמר: לא נצרכא אלא לאחי האח. ולא קם מימריה, דאמרינן: רב חסדא אכשר באחי האח. אמרו ליה והא אמר רב ירמיה לא נצרכא אלא לאחי האח? אמר להו לא סבירא לי. אלא היינו אחיו? תנא אחים מן האב וקתני אחים מן האם. וכיון דבני בעל אמו ובעל אחותו ובעל אחות אחיו ובעל אחות אמו שפסולין בזמן שהן באים מאמו או מאחותו או מאחות אביו או מאחות אמו, אבל בניהן מאשה אחרת כשרין, אף כמו הן אלו נאמר בגיסו הוא בנו וחתנו אף בנו מאשה אחרת כשר. ועכשיו שהוא לכדו למדנו שבנו מאחות אשתו של זה כשר הוא לו, וכן בנו⁶³ וכן חתנו. אלו דברי גאון.

קושיית הגאון על פירוש זה היא פשוטה. בדף כח ע"ב שואלת הסוגיה: "בעל אמו ובנו – בנו היינו אחיו?" מכאן למד הגאון שכל פסולי הבנים של בעלי קרובותיו המנויים במשנה (בעל אחותו, בעל אחות אביו, בעל אחות אמו ובעל אמו) הם בנים מקרובתו בלבד, ואין טעם להוציא מכלל זה את בן גיסו. ואף שרבי ירמיה מבקש לפרש את 'בנו' כבן מאישה אחרת, לא נתקבלו דבריו במסקנת הסוגיה. לפי זה, כאשר ר' יוסי חולק על תנא קמא ואומר 'גיסו לכדו', ודאי הוא מתכוון להכשיר את בנו ואת חתנו מקרובתו.⁶⁴ את קושייתו של הגאון מיישב הרי"ף בלשון זו:

63 שתי מילים אלו, 'וכן בנו', אינן מובנות. ברי"ף כתב יד ניו יורק R.692 (מהדורה פקסימילית עם מבוא של ש"י פרידמן, ירושלים התשל"ד), וכן בתשובת הגאון המועתקת בפסקי הרי"ד, עמ' עב, מילים אלו חסרות, אבל הן נמצאות בדפוס קושטא רס"ט (דפוס ראשון) וכן בכ"י רומא אנגליקה Or.81, ובכ"י לונדון ביהמ"ד 10.

64 הצעה זו מוזכרת גם בפירושו של רש"י (לאור דברי הרי"ד, לעיל ה"ש 62, נראה שרש"י הכיר זאת מפירושו של רבנו גרשום). רש"י דוחה פתרון זה משני טעמים. הראשון דומה לקושייתו של הגאון. השני: אם, למרות הטיעון הקודם, נחלק בין שאר בעלי קרובותיו לבין גיסו, ונאמר שלפי תנא קמא בניהם של שאר בעלי קרובותיו האסורים הם אכן מקרובתו בלבד אבל בן גיסו פסול גם מאישה אחרת, ושעל כך חלק ר' יוסי והתיר גם בגיסו בן מאישה אחרת, כי אז תיווצר סתירה פנימית במשנה. זאת מאחר וכן בעל אמו מאישה אחרת, היינו אחי האח, מותר לדעת רב חסדא, אבל בן גיסו מאישה אחרת אסור, אף שנראה שהקרבה של בן בעל אמו מאישה אחרת גדולה יותר מהקרבה של בן בעל אחות אשתו מאישה אחרת.

ועוד, האי דדייק ואמר [=זה שדייק הגאון ואמר] אף כמו הן אלו נאמר בגיסו הוא ובנו וחתנו אף בנו מאשה אחרת כשר, והא מתני[תי]ן דתנן ובעל אחות אמו והוא בנו מאחות אשתו וקתני סיפא [=ונאמר בסופה של המשנה] וגיסו הוא ובנו וחתנו, ולא קא מכשר בנו בין מאחות אשתו בין מאשה אחרת, ומהיכא נפקא ליה האי דיוקא [=ומהיכן יצא לו דיוק זה?]⁶⁵

דברים אלו מעורפלים קמעה, והם הוכנו בצורות שונות על ידי מפרשי הרי"ף. בירור מדוקדק של דברי הרי"ף ייעשה בנספח ב, שם אדון גם בתשובותיו של הרי"ף בנושא זה.

כאן אציע בתמצית את פירושי לדברי הרי"ף באופן המוכח לדעתי גם מתשובותיו.

הרי"ף מסכים שהבנים והחתנים של בעלי קרובותיו הפסולים לעדות הם מקרובותיו בלבד, כפי שהוכיח הגאון מסוגיית הגמ' ברף כח ע"ב. אלא שלדעת הרי"ף, בנו וחתנו של גיסו יוצאים מכלל זה, ולדעת תנא קמא גם בנו וחתנו של גיסו מאישה אחרת פסולים. טעם הדבר הוא שכאשר המשנה ציינה את בעל אחות אמו, היא כללה במשמע גם את בן גיסו מאותה אישה, שכן הוא תמונת ראי של בעל אחות אמו. משום כך, כאשר אומרת המשנה ביחס לגיסו 'הוא ובנו וחתנו' היא ודאי מתכוונת להוסיף גם את בנו ואת חתנו מאישה אחרת, שהרי בנו מאחות אשתו כבר כלול בבעל אחות אמו. על פרט זה חלק ר' יוסי ואמר 'גיסו לבדו', היינו שבנו וחתנו של גיסו מאישה אחרת כשרים, בניגוד לתנא קמא.⁶⁶

פירוש זה של הרי"ף למשנה, למרות מקוריותו, דחוק מאוד. לפי פירוש זה, כאשר המשנה אומרת 'הן ובניהן וחתניהן' יש לתת את דבריה לשיעורין. בשאר הפסולים מדובר על בנים וחתנים מקרובותו, אבל בגיסו מדובר על בנים וחתנים מעלמא, ודבר זה יש בו בוודאי דוחק רב. מלבד זאת לא ברור מדוע לדעת הרי"ף בנו וחתנו של גיסו ייפסלו גם מאישה אחרת, לפי משנתנו, בניגוד לכל הפסולים האחרים.⁶⁷

הוכחתו של הרי"ף מכך שהמשנה הזכירה ביחס לגיסו את בנו ואת חתנו, למרות שבנו של גיסו מאחות אשתו נכלל כבר בפסול בעל אחות אמו, איננה מובנת. זאת מפני שהמשנה לא ציינה את בנו של גיסו בנפרד אלא כללה אותו יחד עם בניהם וחתניהם של כל הפסולים.

65 לפי עדותו של בעל המאור, פסקה זו היא מהדורה שניה של הרי"ף, אבל במהדורה הראשונה כתב כך: 'ועוד דכר מעייניית בדברי גאון זה משכחת להו דסתרן אהרדי דקאמר דבן בעל אחות אמו פסול לבעל אחות אמו שהוא גיסו של אביו' וכו'.

66 כפי שאראה בנספח, פירוש ייחודי זה של הרי"ף למשנה משתקף גם בפסקי הרמב"ם.

67 ביטוי לדוחק הרב בשיטת הרי"ף יש למצוא בעובדה שהרמב"ן במלחמת ה' לא ניסה להגן, כדרכו, על עמדתו של הרי"ף אלא אימץ את שיטת רש"י.

2 ג. שיטת הגאון

פירוש אחר לדברי ר' יוסי 'גיסו לברו' עולה מדבריו של הגאון שהובאו בהלכות הרי"ף וצוטטו לעיל. הגאון סבור שבאומרו 'גיסו לברו' בא ר' יוסי להכשיר גם את בנו ואת חתנו מאחות אשתו.

הרי"ף תמה על דבריו של הגאון, שהרי בן אחות אשתו הוא תמונת הראי של בעל אחות אמו. מכיוון שר' יוסי לא חלק על פסול בעל אחות אמו, כיצד יתיר את עדותו של בן אחי אשתו? וזו לשון הרי"ף: "ואנן קשיא לן האי מימרא [=קשה לנו אמירה זו, כלומר עמדה זו], דא"כ [=דאם כן] הא דתנן ובעל אחות אמו הן ובניהן היכי משכחת לה [=כיצד תמצא דבר זה] בעל אחות אמו? לאו היינו גיסו ובנו?"!

בדברי הגאון המצוטטים ברי"ף לא מצאנו התייחסות מפורשת לנקודה זו, והראשונים נחלקו בהבנת דבריו. מדבריו של הרי"ף בסוף תשובתו בעברית, שתובא בנספח ב, נראה שהרי"ף הבין שלדעת הגאון ר' יוסי מתיר אף את עדותו של בעל אחות אמו, בניגוד לסתם המשנה. הרי"ף התקיף עמדה זו, ובצדק, שכן ר' יוסי לא התייחס בדבריו אלא לגיסו, ומשמע שבכל שאר הפסולים, לרבות בעל אחות אמו, הוא מסכים עם הרשימה שבמשנה. ולא עוד, אלא שר' חייא שנה שמונה אבות שהם עשרים וארבעה, ולא נוכל למוצאם אלא אם כן כלל בדבריו את בעל אחות אמו. מאחר והגמרא קבעה שר' חייא הוא בשיטת ר' יוסי, הרי שלדעתה גם ר' יוסי פוסל את בעל אחות אמו.

בעל המאור, המזהה גאון זה עם רב האי, טען שהרי"ף טעה בהבנת דברי רב האי. לדעת בעל המאור לא התכוון רבי יוסי באומרו 'גיסו לברו' לדעת רב האי, אלא להתיר חתן גיסו מאחות אשתו, אבל לא בן גיסו מאחות אשתו שהרי בן גיסו מאחות אשתו הוא כאמור תמונת הראי של בעל אחות אמו. בכך ביקש בעל המאור לזהות את פירושו של רב האי לדברי ר' יוסי עם פירושו של רש"י. לצורך כך נזקק בעל המאור להגיה את סוף דברי הגאון שהובאו ברי"ף "למדנו שבנו מאחות אשתו של זה כשר הוא לו" שמהם עולה בכירור שהגאון הכשיר בן אחות אשתו. משום כך הגיהם בעל המאור וגרס: "ונ"ל שמהם כן היה כתוב בעיקר התשובה למדנו שחתנו מאחות אשתו של זה כשר הוא לו". פירוש זה של בעל המאור בדברי רב האי הוא דחוק, וגם להגהתו אין על מה שתסמוך, ולא עוד אלא שהוא נסתר מנוסח תשובת רב שרירא שהובאה על ידי מהר"ם אל אשקן בתשובה סימן סח, וזו לשונו:

וכן נראה נמי דעת רב שרירא גאון ז"ל שכתב בתשובת שאלה זה לשונו:
ואלו הן הקרובים מן התורה: אחיו ואחיו אביו ואחיו אמו ובעל אחותו⁶⁸
ובעל אחות אמו⁶⁹ וחמיו וכו'. ובסוף דבריו כתב: וכל מי שאשתו קרובה

68 נראה שיש להוסיף כאן 'ובעל אחות אביו', ונשמט כנראה מחמת הדומות.

69 נראה שיש להוסיף כאן 'ובעל אמו', ונשמט מחמת הדומות, אבל ראה לעיל ה"ש 5.

לו – בעלה כמותה, ופסול לו. אבל גיסו – כגון שני רחוקים שנשאו שתי אחיות אף על פי שחשוב עם פסולי תורה במשנה וחורגו שהוא בן אשתו – אין פסולין לו אלא לברם. ובניהם וחתניהם כשרים, שכך שנו חכמים. "חורגו לבדו רבי יוסי אומר: גיסו". ומסקנא ותרצתא דבריתא רבי יוסי אומר: גיסו לבדו. והוא הדין לחורגו שאין פסול אלא לבדו. והלכה כר' יוסי דבריתא ולא כרבי יוסי דמתני' [תין] דאמר רב יהודה אמר שמואל: הלכה כרבי יוסי דבריתא וכדקאמר ליה אביי לרב יוסף דפסולין הן לבדן. ע"כ [=עד כאן] דבריו.

הגאון אומר כאן בפירוש שבניהם וחתניהם של גיסו וחורגו כשרים, כדברי ר' יוסי שהלכה כמותו. מאידך גיסא, ודאי אין לומר שלדעת רב שרירא בעל אחות אמו כשר לו, שהרי רב שרירא מנה אותו בתחילת דבריו בין הפסולים. על כורחנו יש לנו לומר שלדעת רב שרירא בעל אחות אמו פסול לו, אבל הוא אינו פסול לבעל אחות אמו. ונראה שאת תשובת הגאון שהובאה ברי"ף יש לפרש כדברי רב שרירא.⁷⁰ נמצא שלפי גאונים אלו אין הדדיות בפסולי העדות במקרה זה, לדעת ר' יוסי.

נראה שנקודה זו היא העומדת בבסיס אי הבנת דברי הגאון. הגאון עצמו לא ראה כל קושי בקביעה שאמנם בעל אחות אמו פסול אבל בן אחות אשתו כשר לדעת ר' יוסי. זאת למרות שהשני הוא תמונת הראי של הראשון, שכן עיקרון ההדדיות לא נראה לגאון מחייב בכל מקרה. לעומתו, הרי"ף ובעל המאור הניחו כדבר מובן מאליו שההדדיות היא תנאי הכרחי בפסולי העדות, ולכן נאלצו להטות את דברי הגאון מפשוטם, כל אחד לשיטתו. הרי"ף הבין שאם הגאון מתיר עדות של בן אחות אשתו, ממילא גם עדותו של בעל אחות אמו כשרה לו, ולכן התקיף את דבריו. בעל המאור, שלא ראה אפשרות להתיר עדות של בעל אחות אמו שפסולו מפורש במשנה, טען שלדעת הגאון גם עדותו של בן אחות אשתו פסולה לו ושלא בא הגאון להתיר אלא חתן גיסו. כאמור, פשוטם של דברי הגאון אינו לא כדברי זה ולא כדברי זה אלא כדברי רב שרירא שהובאו על ידי מהר"ם אל אשקר, ועל פיהם בעל אחות אמו פסול לו אבל הוא כשר לבעל אחות אמו. מדברי גאונים אלה אין ללמוד שלדעת ר' יוסי בטל עקרון ההדדיות בפסולי העדות בכלל אלא בפסול גיסו בלבד.

2 ד. שיטת הרי"ד

דברים מפורשים בעניין זה נאמרו על ידי הרי"ד בפסקיו, וזו לשונו:⁷¹

70 על כך שתשובת רב שרירא מסייעת להבנה מדוייקת של דברי הגאון המובאים ברי"ף עמד כבר המהדיר של פסקי הרי"ד, לעיל ה"ש 58, בעמ' עג, ה"ש 63.

71 פסקי הרי"ד, לעיל ה"ש 58, בעמ' עד-עה.

ומאי דקשיא [=ומה שקשה] מבעל אחות אמו, יש לתרץ דסבירא ליה לר' יוסי, דוקא הוא, בעל אחות אמו, פסול להעיד לכן אחות אשתו שמפני חיבת אשתו מחבב את בני אחותה והם קרובים בעיניו, אבל בן אחות אשתו – כשר להעיד לו, שאינו נראה בעל אחות אמו קרוב בעיניו. וקסבר ר' יוסי חמיו הוא ובנו והתנו – דוקא בנו, אבל בן בנו דהינו בן אחי אשתו – כשר, כמו שמכשיר בבן אחות אשתו. ולית ליה לר' יוסי האי כללא [=ואין לו לר' יוסי כלל זה] דכל מה שפסול להעיד לחברו – גם חברו פסול להעיד לו. והוא הדין דמכשר ר' יוסי בבן אחי חמיו ובן אחות חמיו וחמותו, דהשתא בבן אחות אשתו מכשר כל שכן בהנך, ולית ליה האי כללא דדקו [=שדייקו] רב נחמן ורב אשי מיניה, דאע"ג [=אף על גב] דאותם השנויין במשנתנו פסוליין להן הן כשרים להן.

תדע דהכי הוא דר' יוסי לית ליה האי כללא כלל, דהא תני סיפא א"ר יוסי זו משנת ר' עקיבא. אבל משנה הראשונה – דודו ובן דודו וכל הראוי לו לירושא, נמצא שאחי אמו כשר להעיד לו שאינו ראוי לירושו, אבל הוא פסול להעיד לאחי אמו מפני שראוי לירושו, כדתנן: ואחי האם מנחילין ולא נוחליין.

דברים ששיערונו בפירוש דברי הגאונים מפורשים בדבריו אלו של הרי"ד, שאף מסייעם הן מסברא והן מתפיסתה של משנה ראשונה שהובאה על ידי ר' יוסי. ולא עוד, אלא שהרי"ד טוען שלדעת ר' יוסי עקרון ההדדיות אינו קיים כלל בקרובי עדות. לכן בן אחי חמיו ובן אחות חמיו כשרים אף שהם תמונת הראי של חתן אחי אביו וחתן אחי אמו, וזאת בניגוד למסקנת רב נחמן ועולא בפירוש המשנה. לאור זאת נאליץ הרי"ד להכריע האם לפסוק כר' יוסי שאמר גיסו לבדו או כרב נחמן, וזו לשונו:

אבל מיהו נראה לי אע"ג [=אף על גב] דשמואל פסק הלכה כר' יוסי אין הלכה כר' יוסי אלא כת"ק [=כתנא קמא], דהא רב נחמן ורב אשי⁷² לית להו דשמואל דהא אמ'ר[ן] רב נחמן בן אחי חמותי לא יעיד לי וכן בן אחות חמותי וכן אמ'ר[ן] רב אשי בבן אחי חמי ובן אחות חמי ור' יוסי מכשר בהו כדפרישית. ולא תימא דרב נחמן ורב אשי לא אתו אלא לפרושי מילתיה דת"ק [=דתנא קמא] כדאמרי ותנא תונא ולא אתו למיפסק הלכה, דמדקאמרי לא יעיד לי ש"מ [=שמע מינה, הסק ממנה] דהכי סבירא להו ואיסתייעו ממתני' [ותין] למימרא דהכי הילכת' [א]. וזהו כלל בעדות: כל

72 הרי"ד מזכיר את רב אשי, אף שרב אשי הסתפק בדינם של קרובים אלו ועולא הוא זה שפשט את ספקו. הסיבה לכך היא כנראה מפני שדברי עולא הובאו על ידי רב אשי. בדבריי להלן אייחס עמדה זו לעולא.

שחברו פסול לו – גם הוא פסול לחברו ולית להו דשמואל דפסק הלכה כר' יוסי, והילכתאן כרב אשי דהוא בתרא.

כיוון שדברי רב נחמן ועולא נאמרו בלא חולק, וכיוון שהרי"ד סבור שעמדתם חולקת על עמדתו של ר' יוסי, הגיע הרי"ד למסקנה שאין לקבל את עמדת ר' יוסי למרות ששמואל פסק כמותו, שכן למסקנה אנו מקבלים את עקרון ההדדיות בפסול הקרובים כדברי רב נחמן ועולא. בנקודה זו בולט ההבדל בין עמדת הגאונים שנזכרו לעיל לבין עמדת הרי"ד. הגאונים פסקו לעיל כר' יוסי, ולא הסיקו שלאור זאת יש לדחות את דברי רב נחמן ועולא. ונראה שלדעתם ר' יוסי אינו חולק על עקרון ההדדיות באופן גורף, אלא רק ביחס לבן גיסו לעומת בעל אחות אמו, ולכן לא ראו סתירה בין דבריו לבין דברי רב נחמן ועולא. לעומתם, הרי"ד סבור שר' יוסי אינו מקבל כלל את עקרון ההדדיות, ולכן ראה בדבריהם סתירה לדברי רב נחמן ועולא.⁷³

2 ה. פשוטה של משנתנו

כיוון שקשה להבין מדוע עקרון ההדדיות יחול בכל הקרובים חוץ ממקרה מסוים, יש לאמץ את שיטת הרי"ד, אשר לפיה ר' יוסי אינו מכיר כלל בעקרון ההדדיות.⁷⁴ אלא שגם הרי"ד נמנע מלומר שהתפיסה המשתקפת בדברי ר' יוסי מבטאת את פשט המשנה, שכן רב נחמן ועולא פירשו את המשנה על פי עקרון ההדדיות. ואולם כבר ראינו לעיל שגם מלשון המשנה עצמה נראה שאין היא מכירה בעקרון ההדדיות, הן מכך שעיקרון זה לא נזכר בה והן מכך שלפי עקרון ההדדיות אזכור חורגו מיותר, שהרי הוא תמונת הראי של בעל אמו. נראה אפוא שהתפיסה המשתקפת מדברי ר' יוסי, לפיה לא כל מי שפסול לי אף אני פסול לו, מבטאת בעצם את פשט המשנה, ומעולם לא התכוונה המשנה לטעון שכל מי שפסול לי אף אני פסול לו. לכך נוטה גם הסברא הפשוטה, שכן מלשונו של ר' יוסי, באומרו 'גיסו לבדו', עולה שאין הוא בא לחלוק על ההנחה הבסיסית של המשנה אלא על פרט אחד בלבד השנוי בה.

73 אמנם בתשובות הרי"ד לט (מהדורת א"י ורטהיימר, קעה) כתוב: "אבל הא איפסיקא הלכתא כר' יוסי דברייתא דסבר גיסו לבדו אבל בן גיסו וחתן גיסו כשרים". ונראה מכאן שחזר בו ממה שכתב בפסקיו (ושם כתב שלפי זה גם בן אחי חמיו כשר מקל וחומר של בן גיסו, וזה בניגוד לרב אשי ועולא, אלא שבפועל לא פסק הרי"ד כן, כנראה מפני שחשש לשיטת רש"י, עיין שם), וראה גם קונטרס הראיות, לעיל ה"ש 61, בעמ' יח. על חזרתו המרובות של הרי"ד ראה מה שכתב ישראל משה תא שמע הספרות הפרשנית לתלמוד חלק שני (התש"ס) 178.

74 איומן שיטת ר' יוסי שמתיר בן גיסו, יחד עם פסקי רב נחמן ועולא שפסלו, בין היתר, את בן אחות חמותו ובן אחות חמיו מדין תמונת הראי של חתן בעל אחות אמו וחתן אחי אמו, יוצר מצב תמוה. לפי מצב זה, שני בראשון של אשתו (=בן גיסו) כשר. אבל שני בשני של אשתו (=בן אחות חמותו ובן אחות חמיו) פסול.

כאמור, אף התלבטותו של רב אשי בשאלת פסולם של אחי חמיו, בן אחי חמיו ובן אחות חמיו, מלמדת שהוא לא היה משוכנע שיש לפרש את המשנה על פי עיקרון זה. נראה עוד שהתפיסה שאינה מקבלת את עקרון ההדריות בפירושו המשנה משתקפת גם באחת מסוגיות התלמוד.

סנהדרין כח ע"ב

ובעל אמו הוא ובנו.⁷⁵ בנו היינו אחיו?⁷⁶ אמר ר' ירמיה: לא נצרכה אלא לאחי האח. רב חסדא אכשר⁷⁷ באחי האח [...] אי הכי היינו אחיו? תנא אחיו מן האב וקתני אחיו מן האם.

אם אנו מניחים שהפסולים אינם הדריים, כי אז המקרה של בן אמו הוא המקרה הראשון שבו נוצרת כפילות בין שני פסולים שנשנו במשנה. אבל אם אנו מניחים שהפסולים הם הדריים, יכולה הייתה הגמרא לשאול על פסולים קודמים לבעל אמו היוצרים כפילות, למשל אחי אביו הוא תמונת הראי של בן אחיו, בן בעל אחותו הוא תמונת הראי של אחי אמו, וכו'.

בעל המאור, המאירי, וכן פרשנים נוספים סבורים שהגמרא שאלה דווקא על בן בעל אמו מפני שכל השלשה הכרוכה בבעל אמו, היינו בעל אמו ובנו וחתנו, מיותרת. בעל אמו יכול להילמד מחורגו; בנו, כלומר בן אמו, היינו אחיו; וחתנו הוא בעצם בעל אחותו המפורש לעיל. משום כך הסתפקה הגמרא בתירוץ מדוע צריך את בן אמו ולא התייחסה לשאר הכפילויות. תירוץ זה דחוק לא רק מפני שאינו משתמע מפשט לשון הסוגיה, אלא גם מפני שלפי זה היה לגמרא לשאול על אזכור חורגו שהוא תמונת הראי של בעל אמו. נראה אפוא שהסוגיה הניחה שלדעת המשנה הפסולים אינם הדריים, ולכן שאלה

75 ובנו] כך בכתב יד תימני ופירנצה (ובדפים שבספריית הסמינר, ראה לעיל ה"ש 54). בכתב יד קרלסרוה חסרות המילים 'הוא ובנו'. בדפוסים וכן במינכן נוסף 'וחתנו'. ונראה שזו הוספה על פי המשנה. לשון הסוגיה כאן תמונה מעט, שכן במשנה נאמר 'הן ובניהן' וכו'. רוזנטל, לעיל ה"ש 5, הסבור שבגרסה המקורית של המשנה לא נזכר בעל אמו, מעלה אפשרות שלפי עיקר הבבלי ציטוט זה הוא ברייתא ולא פסקה מן המשנה, אבל דומה שהדברים רחוקים. פשוט יותר לומר שלפנינו ציטוט פארפרסטי מן המשנה. ואף רוזנטל עצמו שם רמז שהסוגיה בהמשך, 'חורגו לבדו', גרסה במשנה 'ובעל אמו'. שכן הסוגיה שם מביאה את ר' חייא שמנה שמונה אבות הכוללים בנו וחתנו, והסיקה שלדעתו גם חורגו וגם גיסו הם לבדם. ברור אפוא שהסוגיה גרסה במשנה 'ובעל אמו', שאם לא כן אין כאן שמונה אבות.

76 אחיו] כך בכתב יד מינכן, פירנצה, קרלסרוה ובדפוסים. בכתב יד תימני (ובדפים שבספריית הסמינר, ראה לעיל ה"ש 54) – 'אחים', וכך גם בשלוש ההיקריות הנוספות בהמשך הסוגיה, וראה להלן ה"ש 127.

77 אכשר] בכתב יד תימני (וכן בדפים הנ"ל) 'מכשר'.

רק על בן בעל אמו, שהוא הראשון היוצר כפילות עם פסול שנשנה לפניו. אמנם לפי זה צריכה הייתה הגמרא להמשיך ולשאול על חתן בעל אמו שהוא בעל אחותו שכבר נשנה לעיל, וכן על חתן חמיו שהוא גיסו. נראה שהגמרא לא שאלה שאלות אלו כיוון שניתן להשיב עליהן את התשובה שהוצעה כאן. כלומר, אחיו מן האב לעומת אחיו מן האם.⁷⁸

סוף דבר, הן מפשט המשנה והן מאחת מסוגיות התלמוד נראה שפסולי העדות מצד קרבתם אינם הדדיים ושלא כל מי שפסול להעיד לי אף אני פסול להעיד לו. על הקרובים המנויים במשנה אין להוסיף אלא את הנלמדים בקל וחומר, והם: אביו, בנו, חתנו, אחי אשתו.

ד. רשימת הקרובים בספרי זוטא דברים

בדברינו עד כה דנו ברשימות הקרובים כפי שהן מופיעות במשנת סנהדרין. רשימה אחרת נזכרת בספרי זוטא דברים, וזו לשון המדרש:

ספרי זוטא דברים כד טז⁷⁹

1. לא יומתו אבות על בנים – אל יעידו בנים על אבות וימותו על ידיהם
2. ובנים לא יומתו על אבות – אל יעידו אבות על הבנים וימותו על ידיהם
3. לא יומתו לא יומתו – ריבה: הורגו⁸⁰ וגיסו ובעל אמו.
4. לא יומתו – ריבה כל הקרובין.
5. אילו הן הקרובין:
6. אחיו ובנו וחתנו
7. ובעל אחותו ואמו ובנו וחתנו
8. חותנו ובנו וחותנו⁸¹
9. וכבר ריבתי הורגו ואגיסו ובעל אמו.

בשורות 1–2 מפרש המדרש את הכתוב כמתייחס לעניין העדות, קרי: לא יומתו אבות בעדות בנים ולא יומתו בנים בעדות אבות.⁸² לאחר מכן מרבה המדרש את שאר

78 אפשר שאת המניע לשאלת הגמרא 'בנו היינו אחיו' יש לפרש בדרך אחרת, ראה על כך בנספח ג.

79 ראה כהנא, לעיל ה"ש 1, ודיונו המפורט שם בעמ' 365–374.

80 על הכתיב 'הורגו' ראה הערתו של כהנא, לעיל ה"ש 1, בעמ' 367 ה"ש 1.

81 הכוונה לחתנו. על החילוף 'חותנו-חתנו' ראה לעיל ה"ש 7.

82 שלב זה מקביל לאמור בספרי לדברים פסקה רפ, ושם מפורש גם הטעם לדרשה זו: 'וכי מה בא הכתוב ללמדנו שלא יומתו אבות על ידי בנים ולא בנים על ידי אבות והלא (בכ"י ר' ז'הלי' ראה כהנא שם בעמ' 366 ה"ש 1) כבר נאמר 'איש בחטאו יומתו', וכעין זה

הקרובים בשני שלבים של ריבויים. תחילה מרבה הדרשן את חורגו, גיסו ובעל אמו (שורה 3), ולאחר מכן את שאר הקרובים.⁸³ לא לגמרי ברור מהיכן נלמד כל ריבוי, וביותר תמוה מה מייחד את הקבוצה הראשונה שנתרבתה תחילה, האם הם קרובים יותר מאשר 'אחיו', למשל?

מנחם כהנא שם התלבט בשאלה זו, וכתב "המשותף לחורגו ולגיסו הוא קרבתם לבעל הדין דרך אשתו. בעל אמו אינו שייך לקטגוריה זו, אולם למעשה בעל הדין הוא חורגו של 'בעל אמו'". אלא שמעבר לשאלת המכנה המשותף לשלושה אלה, עדיין צריך להבין מדוע נתרבו אלו בנפרד משאר הקרובים ואף קדמו להם.

נראה לי שביחס לחורגו ולבעל אמו התשובה פשוטה. חורגו הוא ריבוי של 'בנים', שהרי מדובר על בן חורג, ובעל אמו הוא ריבוי של 'אבות', שהרי מדובר על אב חורג. שני אלה הם אפוא הרחבה של הדרשה הקודמת. אולי הריבוי הוא מצורת הרבים בכל אחד מהמשפטים שבכתוב, ומכאן שיש יותר מבן אחד ויותר מאב אחד. לשון הרבים של "לא יומתו [...] על בנים" מרבה עדות של בן חורג, ולשון הרבים של [...] לא יומתו על אבות" מרבה עדות של אב חורג.⁸⁴ לשאלת צירופו של גיסו לקבוצה זו אתיחס בהמשך.

בשלב שני מרבה הדרשן את שאר הקרובים שאותם הוא מביא כרשימה נתונה, בלא לנסות ולקשור אותם אל לשון הכתוב. אפשר שעילת הריבוי היא החזרה בכתוב על המילים "לא יומתו".⁸⁵

אזכור 'אמו' בשורה 7 הוא תמוה, שהרי אישה פסולה לעדות. ואין לומר שהכוונה לבעל אמו, שהרי הוא נזכר כבר בדרשה הקודמת, בשורה 3, דרשה שתחזור ותוזכר בשורה 9. לכך יש להוסיף את העובדה שבשורה 6 ובשורה 8 מדובר בכל פעם על קרוב אחד בלבד עם בנו וחתנו, ואף בשורה 7 נאמר 'ובנו וחתנו' בלשון יחיד. משום כך נראה לי שצדק כהנא בקביעתו שלפנינו טעות סופר ושיש למחוק את המילה 'אמו'.

בירושלמי, סנהדרין ג, י, כא ע"ג (מהדורת האקדמיה טור 1283 שורות 44-46), וכן בבבלי, סנהדרין כז, ע"ב. יצוין שבספרי לבמדבר פסקה קס מובא מקור מקראי אחר לדרוש ממנו את פסול הקרובים לעדות, ראה להלן סעיף ה.1 במאמר זה. בירושלמי הנ"ל נאמר שהדרשה הראשונה (המצויה בספרי דברים ובספרי זוטא דברים) היא על פי דרכו של ר' עקיבא, והשנייה (המצויה בספרי לבמדבר) היא של ר' ישמעאל. הבחנה זו תואמת את ייחוס ספרי המדרש השונים לתנאים אלו.

83 וזאת בניגוד לספרי לדברים, המרבה את כל הקרובים בפעם אחת מהמילה 'ובנים'. וכן הוא בירושלמי הנ"ל (בשם ר' זעירא).

84 לפי זה הדרשן ציין רק את המילים 'לא יומתו', כיוון שהמילה 'יומתו' פותחת את לשון הריבוי בפסוק. לחילופין אפשר לומר שהריבוי הוא מהכפילות של 'לא יומתו'.

85 לפי ההצעה החלופית בהערה הקודמת, הריבוי כאן הוא מלשון הרבים שבכתוב.

נמצא שלפנינו שלושה קרובים: אחיו, בעל אחותו, חותנו, כאשר כל אחד מהם נזכר עם בנו וחתנו.⁸⁶

לאחר שפירט הדרשן את רשימת הקרובים, העיר הדרשן "וכבר ריבתי הורגו ואגיסו ובעל אמר".

מה טיבה של הערה זו?

נראה שלפנינו רמז לכך שברשימת הקרובים שהייתה לנגד עיני הדרשן הייתה הקבוצה של 'הורגו ואגיסו ובעל אמר' מצויה בסוף הרשימה. המשפט 'אילו הן הקרובין' איננו רק שאלה המוסכת על המשפט הקודם, אלא הוא ציטוט של כותרת רשימת הקרובים שאותה נטל הדרשן ממקור אחר.⁸⁷ בדין הוא אפוא שייכללו ברשימה שבאה לאחר כותרת זו כל הקרובים הפסולים. תחילה שנה התנא ברשימה משוערת זו שלושה קרובים (אחיו, בעל אחותו וחותנו) שכל אחד מהם כולל את בנו ואת חתנו (שלוש שלשות), וסיים בשלושה קרובים: הורגו ואגיסו ובעל אמר, שפסולים בלא בניהם וחתניהם. יושם לב לדמיון הקיים במבנה המשוער של רשימה זו ביחס למבנה הרשימה במשנתנו. גם במשנתנו, לאחר הכותרת 'אלו הן הקרובין', צוינו תחילה הקרובים שכוללים את בניהם ואת חתניהם, ולבסוף נזכר הקרוב שפסול לבדו. גם המבנה הפנימי של שתי הרשימות דומה.

כהנא כבר עמד על כך שברשימה בספרי זוטא נזכר בכל שורה הפריט הראשון בכל קבוצה שבמשנה,⁸⁸ ואתו בנו וחתנו. אפשר שכדי לשמור על מבנה של שלוש שלשות הזכיר התנא של הספרי זוטא את בנו ואת חתנו יחד עם כל אחד מהקרובים, בניגוד למשנתנו שהזכירה אותם בסוף הרשימה ביחס לכל הקרובים.

לענייננו, חשוב להדגיש שהמבנה הפנימי של הרשימה שעמדה לנגד עיני הדרשן לא נוצר בזיקה אל הפסוקים, אלא מתוך שיקולים פנימיים של הפריטים שברשימה.

86 יושם לב שגם כאן מסווגים הקרובים בקבוצות של שלוש. פותחים בשלושה אחת 'הורגו ואגיסו ובעל אמר', ואליה מצרפים עוד שלוש שלשות. השווה למה שכתבתי לעיל סעיף א במאמר זה, בתיאור מבנה הרשימה במשנה.

87 מסתבר שרשימה זו הייתה כלולה במשנתו של ספרי זוטא דברים. על מונח זה (משנתו של ספרי זוטא דברים) ראה כהנא, לעיל ה"ש 1, בעמ' 85-88. השערה זו והדברים שאומר בהמשך הם פיתוח השערה דומה של כהנא, ראה שם, ה"ש 14.

88 אמנם ביחס לקבוצה השלישית קביעה זו תלויה בדרך שבה אנו רואים את מבנה המשנה. לפי ההצעה הראשונה שהזכרתי בתחילת סעיף א, חמיו אכן פותח את הקבוצה השלישית במשנה, והוא זהה לחותנו שנזכר בספרי זוטא (וראה קביעתו של כהנא שם, בעמ' 77-78, על נטייתו של הדרשן בספרי זוטא דברים להשתמש בלשון מקרא). אבל לפי ההצעה השנייה שנזכרה שם, הקבוצה השלישית במשנה נפתחת בבעל אמר. אלא שהרשימה בספרי זוטא לא יכולה הייתה להזכיר בשלב זה את בעל אמר, שכן לשיטתה בעל אמר איננו כולל את בנו ואת חתנו, ומקומו בשלושה נפרדת שתבוא בסוף. משום כך נזכר כאן 'חותנו', הוזהה לקרוב השני הנזכר בקבוצה זו שבמשנה, 'חמיו'.

משום כך נמנו בקבוצה האחרונה 'חורגו וגיסו ובעל אמו' יחד, שכן בניגוד לקרובים הקודמים, קרובים אלו אינם כוללים בן וחתן. כאשר בא הדרשן בספרי זוטא לסמוך את הרשימה אל הכתובים שינה את הסדר והקדים את הקבוצה האחרונה, וזאת כדי ליצור זיקה בין ריבוי חורגו ובעל אמו לבין הכתובים, כפי שביארתי לעיל. ואף שגיסו אינו קשור לכך, לא רצה הדרשן לערוך שינויים בתוך הסדר שבכל קבוצה, שמשנה ראשונה לא זזה ממקומה. זכר למיקומה המקורי של קבוצה זו מצוי כאמור בסוף הרשימה שבספרי זוטא, שם מזכיר לנו הדרשן שקבוצה זו, שבמקור הייתה בסוף הרשימה, כבר הוזכרה על ידו בתחילה.

הרשימה בספרי זוטא מצומצמת יותר מהרשימה שבמשנה. היא איננה כוללת את: אחי אביו, אחי אמו, בעל אחות אביו ובעל אחות אמו. כמו כן, לפי הספרי זוטא לא רק חורגו הוא לבדו, אלא גם גיסו ובעל אמו. ביחס לגיסו מצאנו בזכור בתוספתא ובברייתא שבבבלי דעה מקבילה בשם ר' יוסי. ביחס לבעל אמו קביעה זו אינה מעלה ואינה מורידה שהרי בן בעל אמו הוא אחיו שנמנה בתחילת שורה 4 בדרשה, וחתנו הוא בעל אחותו שנזכר בתחילת שורה 5.⁸⁹

ההבדל העיקרי הוא אפוא באי אזכור אחי אביו ואחי אמו, בעל אחות אביו ובעל אחות אמו. אם נניח שלדעת הספרי הפסולים הם הדדיים, כי אז אחי אביו פסול מדין בן אחיו, ואחי אמו פסול מדין בן בעל אחותו, וההבדל יצטמצם רק לבעל אחות אביו ובעל אחות אמו. אמנם, כיוון שגם בספרי זוטא מנו את חורגו לחוד ואת בעל אמו לחוד – אף שאחד הוא תמונת הראי של האחר – יש להסיק שגם לדעת הספרי זוטא אין הפסולים הדדיים. הספרי זוטא אינו מכיר אפוא בפסול אחי אביו ואחי אמו, בעל אחות אביו ובעל אחות אמו, ובוודאי שלא בבניהם ובחתיניהם, אף שהוא מכיר בפסול בנו וחתנו של אחיו ובנו וחתנו של אחותו. לפי זה אין לפסול, לדעת הספרי זוטא, שני בשני, וגם פסולי ראשון בשני פועלים רק בכיוון אחד, היינו בן אחיו או בן אחותו פסולים לו אבל הוא אינו פסול להם.

רשימה זו חולקת על העיקרון של משנה ראשונה, שכן מנויים בה גם קרובים שאינם ראויים לירשו (חותנו, בעל אמו, חורגו וגיסו). מבחינה זו דומה רשימה זו לרשימה שבמשנת ר' עקיבא, אבל כאמור היא מצומצמת הרבה יותר. יש להניח שאף רשימה זו, כמו הרשימה שבמשנתנו, מאוחרת למשנה ראשונה. שתי רשימות אלו, שמסתבר כי שתיהן הן דבי ר' עקיבא, דחו אפוא את עקרון הירושה בקריטריון בקביעת פסול קרובים לעדות, והמירוהו בדרגת קרבה משפחתית, אלא שנחלקו ביחס לדרגת הקרבה הפוסלת.

89 בהנחה שבנו וחתנו של בעלי קרובותיו הם מקרובותיו, וראה הדיון על כך לעיל סעיף ג במאמר זה.

ה. בין ר' עקיבא למשנה ראשונה

1. מה טעם פסולים הקרובים לעדות?

קודם שאדון במשמעות השינוי שחולל ר' עקיבא ברשימת הקרובים ובסיבת השינוי, אדון תחילה בטעם פסול קרובים לעדות.

במקורות התנאיים לא נאמר במפורש מה טעם פסולים קרובים לעדות. הסברא הפשוטה היא שקרבת המשפחה יוצרת קירוב דעת שיכול לגרום להטיית עדותו. ביטוי לכך אפשר למצוא בסוגיה בדף כח ע"ב, המסבירה מדוע לא יעיד אדם לאשתו הארוסה אף שאיננו יורשה ואינו מטמא לה, וזו לשון הגמרא: "התם בשארו תלה רחמנא אכתי לאו שארו היא, הכא משום איקרובי דעתא הוא והא איקרבא דעתיה לגבה". נאמר כאן במפורש שקירוב הדעת הוא הסיבה לפסול, ויש להניח שהחשש הוא שקירוב הדעת יגרום להטיית העדות. לאור זאת נוכל לומר שלפי משנה ראשונה 'כל הראוי ליורשו' איננו רק הגדרת הקרבה אלא גם סיבת הפסול. אפשרות הירושה יכולה להשפיע על העדות.

מאידיך גיסא, בסוגיה בבבלי, בבא בתרא קנט, ע"א נאמר: "דלמא גזירת מלך היא דאיהו לא מהימן ואחריני מהימני, ולא משום דמשקר! דאי לא תימא הכי, משה ואהרן לחותנם משום דלא מהימני הוא? אלא גזירת מלך הוא שלא יעידו להם, ה"נ [=הכי נמין] גזירת מלך הוא שלא יעיד על כתב ידו לחותנו". מפורש כאן, לפחות ביחס לחתן, שהחשש אינו משום עדות שקר אלא מדין גזירת הכתוב. אם נאמר שתפיסה זו נאמרה גם לדעתה של משנה ראשונה, נצטרך לומר ש'ראוי ליורשו' איננו סיבת הפסול אלא רק קריטריון להגדרת הקרבה. אמנם יש לזכור שמימרא זו בסוגיה בבבא בתרא הועלתה כאפשרות במסגרת משא ומתן ושאינן היא מייצגת בהכרח את מסקנת התלמוד.⁹⁰

הרמב"ם אימץ את העולה מהסוגיה בבבא בתרא, וזו לשונו (הלכות עדות פ"ק יג הלכה טו):

זה שפסלה תורה עדות הקרובים לא מפני שהן בחזקת אוהבין זה את זה, שהרי אינו מעיד לו לא לטובתו ולא לרעתו אלא גזרת הכתוב הוא, לפיכך האוהב והשונא כשר לעדות אע"פ שהוא פסול לדיינות, שלא גזרה תורה אלא על הקרובים.⁹¹

90 השווה לדבריו של ויס, לעיל ה"ש 5, בעמ' 73 ה"ש 18: "אכן בסוגית ב"ב בדחיה בעלמא קיימינן".

91 וראה גם דבריו בספר המצוות, מצוות לא תעשה רפז: "המצוה הרפ"ז היא שהזהיר הדיין מקבל עדות הקרובים קצתם על קצתם או קצתם עם קצתם. והוא אמרו יתעלה 'לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות'. ובא הפירוש המקובל בספרי שלא יומתו אבות על עדות בנים, ולא בנים על עדות אבות. והוא הדין לדיני ממונות, ואמנם זכר אלו בדיני נפשות על צד הגוזמא שלא נאמר אחר שזה אבוד נפש לא נחשוד הקרוב בו אבל נעשה

קביעת הרמב"ם שפסול קרובים הוא גזירת הכתוב נשענת, כפי שהעירו מפרשיו, על הסוגיה בבבא בתרא הנ"ל, אלא שהרמב"ם מבקש להביא ראיה לקביעה זו מן העובדה שהקרובים פסולים להעיד גם לרעת קרובם. ראיה זו ניתן לדחות בטענה הפשוטה שאין עדות לחצאין.⁹² תדע שכן, שהרי כך שנינו במשנה, סנהדרין ג, ה: "האוהב והשונא. אוהב – זה שושבינו, שונא – כל שלא דבר עמו שלשה ימים באיבה. אמרו לו: "לא נחשדו ישראל על כך". טעם הפסול לדעת תנא קמא⁹³ מפורש בסוגיה בבבלי, שם כט, ע"א: "אלא סברא הוא אויב מאי טעמא משום דמרחקא דעתיה אוהב נמי מקרבא דעתיה". למרות זאת, לא נאמר בשום מקום שלפי דעה זו האוהב פסול רק בעדות לטובת הנידון, והשונא רק בעדות לחובתו.⁹⁴

מסוף דברי הרמב"ם עולה שאת המחלוקת במשנת סנהדרין הנ"ל ניתן לתלות בשאלת טעם פסול הקרובים. החכמים מכשירים אוהב ושונא, שלא גזרה תורה אלא על הקרובים. מכאן שתנא קמא, שפוסל אוהב ושונא, יכול לפרש שפסול קרובים הוא מפני שהן בחזקת אוהבין זה את זה.

נראה שאכן תנא קמא, שצירף לרשימת הקרובים את האוהב והשונא, סבר שטעם פסולם אחד הוא: קירוב דעתם וחשש הטיית העדות.

סיוע לכך ניתן להביא מדרשת הספרי לבמדבר פיסקה קס (מהדורת הורוביץ, עמ'

:219)

בעדותו אחר שעדותו הוא לאבוד נפש קרובו ואין זה מקום חשד, ולפיכך לקח למשל החזק שבקרובים וגדול האהבה והיא אהבת האב לבן והבן לאב. והנה יאמר אחר שאין מקבלין עדות האב על הבן ואפילו היתה לחייבו מיתה, כל שכן שאר קרובים שלא יקובלו. וזה גזרת הכתוב אין לה טעם בשום פנים. ודע זה".

92 וראה גם דברי בעל ספר החינוך מצווה תקפט: "משרשי המצוה לפי שיעקר כל עניני בני אדם תלויין בעדות אנשים וכענין שכתבתי בפתיחת ספרי, ועל כן רצה המקום להרחיק ממנו לבלתי עשות דין בין בני אדם רק בעדות חזק אמתי נקי מכל חשד. ולחזוק ענין זה הרחיק כל עדות הקרובים אף בחיוב, פן תפשוט הרגל עדותן זה על זה לקבלו אף לזכות". בעל ספר החינוך נטה כאן, שלא כדרכו, משיטת הרמב"ם, וביאר שפסול קרובים הוא מפני חשש עדות שקר, ושהם פסולים גם לעדות לחובה מדין הרחקה. וראה במנחת חינוך שם שתמה על כך מכוח הסוגיה בבבא בתרא הנ"ל.

93 לפי המפרשים (ראה פירוש הרמב"ם שם, ודברי הרמ"ה ועוד), תנא קמא זה הוא ר' יהודה שנזכר בסוף המשנה הקודמת: "ר' יהודה אומר: אפילו מתה בתו ויש לו בנים ממנה הרי זה קרוב". לדעתם, תחילת משנה ה היא המשך דברי ר' יהודה.

94 וראה דברי הרמ"ה שם, על פסול אוהב, וזו לשונו: "ואע"ג (=ואף על גב) דקאתי השתא לחיוביה לא סגיאל דלא משקר במילתא פורתא משום אהבה הילכך דחינן ליה לגמרי". רוצה לומר: גם כאשר האוהב מעיד לחובתו, יש לנו חשש שמא האהבה גרמה לעידון העדות בפרט מסוים.

והוא לא אויב לו ולא מבקש רעתו, לפסול את השונאים מלישב בדין⁹⁵
 אין לי אלא שונאים, קרובים מניין? ת"ל: בין המכה ובין גואל הדם⁹⁶
 אין לי אלא דיינים שפוסל בהם שונאים וקרובים, עדים מניין?
 הרי אתה דן הואיל ואמרה תורה הרוג על פי דיינים הרוג על פי עדים
 מה דיינים פוסל בהם שונאים וקרובים אף העדים יפסול בהם שונאים
 וקרובים ועוד ק"ו [=קל וחומר] ומה דיינים שאין הדברים נגמרים על
 פיהם פוסל בהם שונאים וקרובים עדים שהדברים נגמרים על פיהם אינו
 דין שיפסול בהם שונאים וקרובים

אין לי אלא רוצח שאר חייבי מיתות מניין? ת"ל: על המשפטים האלה
 אין לי אלא לישראל לגרים מניין? ת"ל: על המשפטים האלה
 אין לי אלא דיני נפשות דיני ממונות מניין? ת"ל: על המשפטים האלה.

דרשה זו כורכת יחד את פסול השונאים והקרובים הן ביחס לעדים והן ביחס לדיינים,
 ונראה שטעם הפסול בכלום הוא קירוב הדעת וחשש הטיית הדין.⁹⁷

ואולם אין הכרח לומר שהחכמים שמכשירים אוהב ושונא סבורים שטעם פסול
 הקרובים הוא מדין גזירת הכתוב. אפשר שגם לדעת החכמים, הקרובים אכן נפסלו בגלל
 קירוב דעתם, אלא שאין דומה קירוב דעת של הקרובים לקירוב דעת של האוהב והשונא
 שעליה לא נחשרו ישראל.⁹⁸

ואמנם, מדברי מקצת הראשונים עולה שהם פירשו את פסול הקרובים מטעם של
 חיבה וקירוב דעת. כך למשל עולה מדברי הרי"ד שהובאו לעיל⁹⁹: "ומאי דקשיא מבעל

95 נראה שבסיס הדרשה הוא הסמיכות בין מילים אלו לבין ההמשך "ושפטו העדה", וראה
 נוסח הדרשה בספרי זוטא המובאת בה"ש 97 ובהערות הורוביץ בספרי שם.

96 נראה שבסיס הדרשה היא ההבחנה שעולה מן הכתוב בין השופטים לבין גואל הדם. אילו
 היו השופטים קרובים, היו הם בגדר גואלי הדם. מעין הסבר זה נמצא בירושלמי, סנהדרין
 ג, י (כא ע"ג) מהדורת האקדמיה טור 1284 שורות 6-7, וראה בהערות הורוביץ בספרי
 שם.

97 דרשה זו נאמרה כאן בלא חולק, וכן בספרי זוטא לה כג, מהדורת הורוביץ עמ' 334 (על פי
 ילקוט שמעוני, במדבר, רמז תשפח): "והוא לא אויב לו העד ולא מבקש רעתו ושפטו, מגיד
 שדבכו של אדם לא דנו ולא מעידו" (כך בילקוט שמעוני כתב יד אוקספורד 2637. ברפוסים
 ובמהדורת הורוביץ "אלא מעידו", ונראה שהוא תיקון על פי הבבלי לדעת החכמים). לאור
 עדות משנתנו נראה שיש לייחס דרשות אלו לתנא קמא (שהוא לדעת המפרשים, כאמור,
 ר' יהודה), אבל חכמים חולקים. ויס, לעיל ה"ש 5, בעמ' 68-76, מבקש לטעון שדרשות
 אלו הן לדעת הכול. החכמים במשנתנו אינם חולקים, לדעת ויס, על הפסול העקרוני של
 אוהב ושונא, אלא על הגדרתם כשושבינו וכמי שלא דיבר עמו שלושה ימים באיבה, והשווה
 לדברי הרי" פערלא, ספר המצוות לרס"ג, חלק א', קלח, ואין כאן המקום להאריך בזה.

98 הצעה נוספת לביאור מחלוקת ר' יהודה וחכמים תובא להלן, ה"ש 105.

99 ג.2.7 (ליד ה"ש 71).

אחות אמו יש לתרץ דסבירא ליה לר' יוסי דוקא הוא, בעל אחות אמו, פסול להעיד לבן אחות אשתו שמפני חיבת אשתו מחבב את בני אחותה והם קרובים בעיניו, אבל בן אחות אשתו כשר להעיד לו שאינו נראה בעל אחות אמו קרוב בעיניו". הרי שהרי"ד תלה את טעם הפסול בעניין החיבה, וביאר לאור זאת את העובדה שפסול הקרובים אינו הדדי. דברים דומים כותב גם הריב"א, בכואו להסביר את פסול 'אחי האח': "פי' [רש] ריב"א זצ"ל ודוקא שיש לבעל אמו בן מאמו שהוא אחיו מאמו ויש לו נמי [=גם] בן מאישה אחרת. דמתוך קירוב דעת שיש לו לאחיו מאמו אוהב נמי לאחיו מאישה אחרת. אבל אם אין לבעל אמו בן מאמו כשר אף לר' ירמיהו דלאו אחיו הוא ולא אחי אחיו הוא".¹⁰⁰ הרי שאף כאן סיבת הפסול היא קירוב הדעת והאהבה, ולפי קריטריון זה קבע הריב"א מתי אח חורג כשר לעדות ומתי פסול. נחזור ונזכיר ש'קירוב הדעת' כנימוק לפסול הקרובים נזכר בסוגייתנו בפירושו ביחס לארוסתו.¹⁰¹

אפשר שיש לצרף לראשונים אלו גם את בעל הלכות גדולות (ר' שמעון קיירא), וזו לשונו בהלכות עדות:¹⁰²

בני חמוה דמר עוקבא קרובים ונתרחקו הוו, אתו לקמיה לדינא אמר להו פסילנא לכו לדינא, אמרו ליה מאי דעתך כר' יהודה, אנא מיייתנן איגרתא ממערבא דאין הלכה כר' יהודה. אטו בקבא דקירא אידביקו בכו, דלא צייתיתון דינא הוא.

האוהב והשונא, אי זהו אוהב, זה שושבינו, וכמה, אמ'ר' ר' אבינא אמ'ר' רב רב ירמיה בר אבא אמ'ר' רב: כל שבעת ימי המשתה, ורבנן אמ'ר' רבא אפילו מיום ראשון, ולית הילכתא כר' יהודה דקא אמרו ליה לא נחשדו ישראל על כך, הילכך כשר להעיד לחמיו וחמיו לו דאמ'ר' רבא אמ'ר' רב נחמן: אין הלכה כר' יהודה.

בפסקה הראשונה הביא בעל הלכות גדולות את הסוגיה (דף כח ע"ב – כט ע"א) העוסקת בדין 'קרוב ונתרחק' בהקשר למחלוקת ר' יהודה וחכמים במקרה שמתה בתו ושיש לו בנים ממנה. בפסקה השנייה הביא את הסוגיה שלאחריה, העוסקת בדין אוהב ושונא, שאף

100 אור זרוע ח"ד, פסקי סנהדרין, סימן מא.

101 המפרשים הקשו מסוגיה זו על הסוגיה בב"ב ועל שיטת הרמב"ם. ראה מנחת חינוך מצוה תקצ"ט שנשאר בצ"ע. המיוחס לרבנו יונה סבור שבארוסה טעם הפסול הוא אכן משום קירוב דעת, אלא שארוסה אינה פסולה מן התורה אלא מדרבנן. ה'פלפולא חריפתא' על הרא"ש פרק שלישי אות כ הערה ו סבור שקירוב הדעת הנזכר בסוגיה אינו טעם הפסול, אלא קריטריון להגדרת ארוסה כקרובה, וראה גם דיונו של הר"ם בכרך בחידושו שנדפסו בסוף המסכת בדפוס וילנא, ודומה שהדברים דחוקים.

102 מהדורת ע' הילדסהיימר, ג, ירושלים התשמ"ז, בעמ' 25-26.

בה נחלקו ר' יהודה וחכמים,¹⁰³ ובפסקה השלישית עבר לפסיקת הלכה. לשון הפסקה השלישית תמוהה. דברי החכמים לר' יהודה "לא נחשדו ישראל על כך" נאמרו בהקשר לדין אוהב ושונא, ולא ברור כיצד מסיק מכך בעל הלכות גדולות שהחתן שנתרחק ושיש לו בנים מאשתו כשר להעיר לחמיו.

א"ש טרויב, מהדירו הראשון של ספר הלכות גדולות (דפוס ונציה ש"ח), ביקש לפתור קושי זה על ידי מחיקת המילים "דקאמרי לא נחשדו ישראל על כך". לפי זה, הקביעה 'ולית הילכתא כר' יהודה' אינה מתייחסת לדין אוהב ושונא, אלא למקרה של מתה בתו ויש לו בנים ממנה [=קרוב ונתרחק]. הגהתו אומצה על ידי ויס.¹⁰⁴ ואולם, להגהה זו אין סיוע מכתבי היד.

נראה לי שיש לפתור קושי זה בדרך אחרת. נראה שלדעת בעל הלכות גדולות דברי חכמים לר' יהודה במשנה ה' "לא נחשדו ישראל על כך" מתייחסים לכל דבריו של ר' יהודה, הן לפסילת האוהב והשונא בתחילת משנה ה', והן לדבריו בסוף משנה ד "אפילו מתה בתו ויש לו בנים ממנה הרי זה קרוב". חכמים טוענים שישראל לא נחשדו על הטיית דין לא במקרה של מתה בתו ויש לו בנים ממנה [=קרוב ונתרחק] ולא במקרה של אוהב ושונא. נראה שבעל הלכות גדולות ראה קשר בין שתי הלכות אלו. בשתייהן אין כעת קרבה משפחתית אבל יש קירוב דעת וחשש להטיית העדות. במקרה הראשון הסיבה היא הבנים שיש לו ממנה, ובמקרה השני – העובדה שהוא אוהבו או שונאו. את שתי הלכות אלה של ר' יהודה רחו החכמים, בטענה שלא נחשדו ישראל על כך. אם כנים דברינו ניתן ללמוד מכאן שלדעת בעל הלכות גדולות פסול קרובים נובע מחשש עדות שקר ואיננו גזירת כתוב בלא טעם.

עיון במכלול הדרשות התנאיות מחזק את ההנחה שחכמים לא ראו את פסול הקרובים כגזרת הכתוב. ראשית, במדרשים השונים, ספרי במדבר וספרי דברים, ישנן דרשות שונות למקור דין פסול קרובים לעדות. עובדה זו מלמדת שלפנינו מדרש מקיים ולא מדרש יוצר, רצוני לומר שדרשת הכתובים לא חידשה את ההלכה אלא מהווה עוגן להלכה שהייתה מקובלת על החכמים

שנית, דרשות אלו, הן מ'לא יומתו אבות על בנים' והן מ'ושפטו העדה בין המכה ובין גואל הדם', אינן משקפות את פשט הכתובים. מכאן אתה למד שההנחה הטבעית שקרובים אינם ראויים להעיד קדמה לדרשות. ההסבר הפשוט הוא כאמור חשש קרבת הדעת שיכולה להטות את העדות.

אמנם, הדרשה מ'לא יומתו אבות על בנים' מעלה על הדעת גם הסבר נוסף לטעם פסול הקרובים לעדות. אפשר שטעם הדין הוא ברצון למנוע התנגשות בין ערך הקרבה

103 ראה לעיל ה"ש 93.

104 ראה כהנא, לעיל ה"ש 5, בעמ' 70 ה"ש 16.

המשפחתית לבין ערך האמת. אין זה ראוי שהאב, או קרוב אחר, יהיה מעורב בהליך שעשוי להוביל להריגת בנו או קרובו.¹⁰⁵ ומכל מקום קשה להניח שהתנאים ראו בפסול הקרובים גזירת כתוב בלא טעם.

2. מדוע חלק ר' עקיבא על משנה ראשונה?

לאור דברינו לעיל ניתן להציע פירוש פשוט לסיבת מחלוקתו של ר' עקיבא עם משנה ראשונה. משנה ראשונה סברה שרק נגיעה ממונית יכולה לגרום להטיית העדות. ר' עקיבא, לעומת זאת, סבר שגם יחסי חיבה של קרובי משפחה שאינם יורשים עלולים לגרום להטיית העדות.

כך למשל כתב כהנא:¹⁰⁶

אפשר שסברת בעלי המשנה הראשונה הייתה שיש לפסול לעדות רק את קרובי הבעל הראויים ליורשו והעלולים בשל נגיעתם הממונית להעיד לטובתו. כנגדם סבר ר' עקיבא שגם יחסי חיבה ורעות של קרובי משפחה – וקרובי האישה בכלל זה – עלולים לעודד עדות שקר בבחינת אהבה המקלקלת את השורה.

אמנם, הדעת נותנת ששינוי זה שחולל ר' עקיבא הוא חלק מהשקפת עולם רחבה יותר, ומסתבר שיש בו פולמוס סמוי עם העמדה הקודמת של משנה ראשונה. משום כך מציע כהנא¹⁰⁷ לקשור בין הלכה זו של ר' עקיבא לבין שתי הלכות נוספות שבהן חלק ר' עקיבא על משנה ראשונה. האחת, שהתיר לנידה לכחול ולפקוס, כלומר לייפות את פניה, בניגוד לדעתם של זקנים הראשונים, כדי שלא יביא הדבר לידי איבה ויבקש בעלה לגרשה (ספרא סוף פרשת מצורע, בבלי, שבת סד, ע"ב), והשנייה, שהתיר לאדם לגרש את אשתו אפילו מצא אחרת נאה ממנה, ואף זאת בניגוד לדעותיהם של בית שמאי ובית הלל (משנה, גיטין ט, י). הלכות אלו משקפות, לדעת כהנא, תפיסה המייחסת חשיבות רבה לאהבה הצריכה לשרור בין איש לאשתו. לאור זאת מעלה כהנא, בזהירות, את ההשערה שגם חידושו בהלכות פסולי עדות קשור להשקפה זו, כמו שציטטתי לעיל.

105 מעין דברים אלו כתב ספר החינוך במצוה תקפט כטעם שני. ואפשר שאת מחלוקת ר' יהודה וחכמים ביחס לפסול אוהב ושונא יש לפרש כמחלוקת בין שני טעמים אלו. ר' יהודה סבר שפסול הקרובים הוא מחשש עדות שקר, ולכן הוסיף עליהם גם את האוהב והשונא. לעומת זאת, חכמים סבורים שפסול הקרובים הוא לא מחשש עדות שקר, שהרי לא נחשדו ישראל על כך, אלא כדי שאדם לא יהא מעורב בהריגת קרובו או בהפללתו, ולכן אין לקשור לכך את האוהב והשונא.

106 כהנא, לעיל ה"ש 1, בעמ' 373.

107 ראה כהנא, לעיל ה"ש 1, בעמ' 372-374 (בעקבות פינקלשטיין, עקיבא, בעמ' 190-191, עיין שם).

קביעתו של כהנא שר' עקיבא הסיט את נקודת הכושר של חשש עדות שקר מקריטריון הירושה ליחסי חיבה של קרובי משפחה היא קביעה מסתברת. אולם ספק אם הלכותיו האחרות של ר' עקיבא, העוסקות ביחסים שבין איש לאשתו, יש בהן כדי להסביר שינוי זה. שכן ברשימת הקרובים של ר' עקיבא נוספו לא רק קרובי האישה שעדות הבעל נאסרה עליהם, אלא בעיקר קרובי האם, כגון אחי אמו או בעל אחות אמו, שפסולים להעיד לו אף שאינם עתידים ליורשו. דבר זה אינו קשור, לכאורה, ליחסי חיבה ורעות שבין בעל לאשתו.

עדיאל שרמר¹⁰⁸ סבור שמשנתו של ר' עקיבא משקפת תמורה בתפיסת התא המשפחתי ועלייה במעמדה של האישה במסגרתו. לדבריו, בתקופה הקדומה רווחה התפיסה הפטרילינאלית, ועל פיה נקבע התא המשפחתי לפי קרובי האב בלבד. האישה הצטרפה עם נישואיה למשפחת הבעל ונספחה אליה. משנת ר' עקיבא מכניסה לתמונה גם את האישה-האם. התפיסה החברתית שבאה לידי ביטוי בעמדת רבי עקיבא ראתה באישה-האם את אחד משני יסודותיו של התא המשפחתי. משום כך, כלל מושג הקרבה המשפחתית לא רק את בני משפחת המוצא של האב אלא גם את בני משפחת המוצא של האם.

שרמר מבקש לקשור לכך שתי הלכות נוספות המעידות לדעתו על אותה תמורה. האחת קשורה למטבע הלשון של קידושי האישה, והשנייה קשורה ליחס שבין הקידושין לנישואין. שרמר מראה שבמטבע הלשון של נוסחת הקידושין היו קיימים שני טיפוסים. האחד – פנייה לאבי האישה: 'הרי בתך מקודשת לי', וכיוצ"ב, והאחרת – פנייה לאישה עצמה: 'הרי את מקודשת לי', וכיוצ"ב. לדעתו שתי הנוסחאות מלמדות על תפיסות שונות במוסד הנישואין. הראשונה מלמדת על כך שמעשה הקידושין נתפס כיצירת קשר בין החתן לאבי האישה, ואילו האישה עצמה נחשבה לנטולת מעמד משפטי סובייקטיבי. לעומת זאת, השנייה מלמדת על תפיסה שונה, ועל פיה יש לאישה מעמד מצד עצמה. קשר הנישואין נתפס על פי תפיסה זו יותר כקשר אישי בין הגבר לאישה עצמם מאשר כקשר בין הגבר לאבי האישה ולמשפחתה. ההבדל שבין שתי הנוסחאות מלמד, לדעתו, על שינוי שחל במעבר מן התפיסה הראשונה אל השנייה.

תמורה דומה הוא מוצא בשאלה ממתי זכאית אישה שהתארסה לכהן לאכול בתרומה. בירושלמי, כתובות ה, ד (כט ע"ד), מהדורת האקדמיה טור 982 שורות 22-38, נאמר שתחילה היו אומרים ארוסה בת ישראל אוכלת בתרומה ולבסוף קבעו שלא תאכל בתרומה עד שתכנס לחופה. לדעת שרמר, שאלת אכילת תרומה על ידי האישה היא ביטוי לשאלה עקרונית יותר, ממתי חייב הבעל במזונות אשתו. לפיכך השינוי שחל בהלכה זו מבטא התפתחות של ההלכה אל עבר הקביעה שכל החובות ההרדיות בין בני הזוג יחולו אך ורק מן הנישואים ואילך (כניסה לחופה). לדעתו, משמעותה של תמורה זו היא

שרק המגורים המשותפים והקשר האישי בין בני הזוג שבא בהם לידי ביטוי הם הדברים המכוננים את החובות המשפטיות. השינוי שחולל ר' עקיבא ברשימת פסולי עדות הוא לדעתו חלק מתמורה כללית זו, שכן להדגשתו של הקשר האישי שבין בני הזוג כהיבט העיקרי של הנישואים הייתה השלכה על תפיסת מבנה המשפחה ועל הגדרת המעגל המשפחתי. העלייה במעמדה של האישה במסגרת התא המשפחתי חייבה את הכללת בני משפחת המוצא של האם בתוך מושג הקרבה המשפחתי. שרמר קושר לכך הלכה נוספת של ר' עקיבא בהלכות אבלות. וכך שנינו בברייתא בבבלי, מועד קטן כ, ע"ב:

תנו רבנן: כל האמור בפרשת כהנים, שכהן מיטמא להן – אבל מתאבל עליהן, ואלו הן: אשתו, אביו, ואמו, אחיו, ואחותו, בנו, ובתו. הוסיפו עליהן אחיו ואחותו הבתולה מאמו, ואחותו נשואה בין מאביו בין מאמו. וכשם שמתאבל עליהם כך מתאבל על שניים שלהם, דברי רבי עקיבא. רבי שמעון בן אלעזר אומר: אינו מתאבל אלא על בן בנו ועל אבי אביו. וחכמים אומרים: כל שמתאבל עליו מתאבל עמו.

לדעת שרמר המילים 'דברי רבי עקיבא' מוסבות רק על המשפט "כשם שמתאבל עליהם כך מתאבל על שניים שלהם". הרחבה זו היא לדעתו ביטוי נוסף לשיטתו של ר' עקיבא, המבקש להכליל את האישה-האם במסגרת האנשים שאדם אמור להתייחס אליהם כקרוביו.

נראה לי כי הקישורים בין ההלכות השונות לבין התמורה במעמד האישה אינם מבוססים דיים. הרחבת מעגל האבלים לדור שני אינה קשורה כלל לשאלת מעמדה של האישה-האם במסגרת המשפחה, שהרי הרחבה זו כוללת גם דור שני של קרובים שאינם קשורים לאישה-האם. גם הקישור בין שאלת אכילת תרומה להגדרת המעגל המשפחתי נראה רחוק. ראשית, כלל לא ברור שאכילת התרומה היא ביטוי לשאלת חובת הבעל כלפי אשתו.¹⁰⁹ שנית, גם אם נקבל הנחה זו, עדיין יש מרחק רב בין השאלה מאיזה רגע מתחייב הבעל במזונות אשתו לבין שאלת הגדרת המעגל המשפחתי וחלוקה של האישה-האם בו. הוא הדין ביחס למטבע הלשון של הקידושין. לא הוכח שההבדל בין נוסחת הפנייה של הבעל לאב לעומת נוסחת הפנייה של הבעל לאישה משקף תמורה היסטורית ביחס למעמד האישה. אדרבא, שרמר עצמו מראה שנוסחת הפנייה לאישה מצויה במקורות קדומים, מזמן הבית, כדוגמת כתובת אנשי אלכסנדריה שאותה דרש הלל הזקן, וכדוגמת כתובתה של בבתא שנמצאה בעין גדי. מנגד, נוסחת הפנייה לאב נשתמרה רק במקורות

109 כך למשל נאמר בירושלמי הנ"ל, לאחר הדעה שארוסה בת ישראל אוכלת בתרומה: "חזרו לומר לאחר שנים עשר חדש לכשיתחייב במזונותיה". ומכאן שלפי הדעה הקודמת ארוסה בת ישראל אוכלת בתרומה למרות שאינו חייב במזונותיה. ראיותיו של שרמר, בעמ' 330 ה"ש 32, אינן הכרחיות.

אמוראיים. פרט זה אינו מתיישב עם קביעתו של שרמר שהמעבר היה מראיית האישה כנטולת מעמד משפטי סובייקטיבי אל ראיית האישה כבעלת מעמד עצמאי.

כללו של דבר, למרות שברור כי השינוי ברשימת הקרובים ממשנה ראשונה למשנת ר' עקיבא מלמד על תפיסה שונה בהגדרת המעגל המשפחתי של הקרובים ועל מעבר מקריטריון הירושה לקריטריון של קרבה משפחתית ויחסי חיבה תוך השוואת מעמדה של האישה למעמד האיש, הניסיונות למצוא תמורות בהלכות נוספות, הן של ר' עקיבא והן של חכמים אחרים, הקשורות לשינוי זה, לא צלחו לפי שעה.

מכל מקום, ראוי לחזור ולהדגיש שאף שהרשימה שנמצאת במשנתנו היא הרחבה של הרשימה המצויה במשנה ראשונה, עיקר השינוי איננו בהרחבת הרשימה אלא בשינוי אופייה. תדע שכן, שהרי הרשימה בספרי וזוטא דברים, שאף היא דוחה את קריטריון הירושה ואת ההבחנה בין איש ואישה ומאמצת את קריטריון הקרבה המשפחתית, מוציאה מכלל הקרובים, לפי בירורנו לעיל, מספר אנשים שהיו כלולים ברשימתה של משנה ראשונה. אמור מעתה: לא הרחבה לפנינו, אלא שינוי תפיסה עקרוני שסיבתו ורקעו טעונים בירור.

בוהירות הראויה אני מבקש להעלות את ההשערה שאולי לא בא ר' עקיבא אלא לבטל את הפער הקיים בין עקרון הקרבה הנוהג בהלכות עדות לפי שיטתה של משנה ראשונה ובין עקרון הקרבה הנוהג בהלכות איסורי ביאה. במילים אחרות: ר' עקיבא ביקש לעצב את רשימת הקרובים לעניין פסולי עדות על פי העקרונות של רשימת הקרובים לעניין איסורי ביאה. ויש ליתן את הדעת לרמיון שבין תחילת הרשימה במשנתנו לבין לשונה של הרשימה במשנה, מכות ג, א (=כתובות ג, א; כריתות א, א): "ואלו הן הלוקין: הבא על אחותו ועל אחות אביו ועל אחות אמו, ועל אחות אשתו ועל אשת אחיו ועל אשת אחי אביו"¹¹⁰. אינני טוען, כמובן, שר' עקיבא ביקש ליצור זהות בין שתי הרשימות, שהרי לפסול בן דודו, למשל, לעניין עדות אין מקבילה בהלכות איסורי ביאה. מאידך גיסא, בת חורגו אסורה עליו אבל בן חורגו כשר להעיד לו. לא למד ר' עקיבא מאיסורי ביאה אלא את עקרונות הקרבה. כשם שבהלכות איסורי ביאה אין הבחנה, בדרך כלל, בין קרובי האב לקרובי האם, אף בעדות כן, וכשם ששם נאסרו גם קרובי אישות, גם בעדות כן.¹¹¹

110 אשת אחי אמו אינה אסורה מן התורה, אבל נוספה על ידי חכמים כחלק מרשימת השניות לעריות (תוספתא יבמות ג, א; ירושלמי, יבמות ב, ד (ג ע"ד) מהדורת האקדמיה טור 838 שורות 9-13; בבלי, יבמות כא, ע"א). יצוין שבבבלי, סנהדרין כח, ע"ב למדו שאישה כבעלה לעניין פסולי עדות מהפוסק "ערות אחי אביך לא תגלה אל אשתו לא תקרב דודתך היא" (ויקרא יח, יד). עיין שם.

111 השערה זו מחזקת את הנחתנו לעיל שפסולי העדות אינם בהכרח הדדיים, שהרי גם בהלכות איסורי ביאה אין האיסורים הדדיים, ונקודה זו הייתה כידוע אחד מסלעי המחלוקת בין הפרושים לכתות, כמפורש במגילת ברית דמשק, עמ' 5, שורות 7-11, ואין כאן המקום

נספח א: גלגולי הנוסח בפירוש רש"י 'גיסו לבדו'

כפי שהערתי בגוף המאמר (סעיף ג), פירושו של רש"י לשיטת ר' יוסי 'גיסו לבדו' (כח ע"ב) הגיע לידינו במספר נוסחאות. בנספח זה אציג את הנוסחאות השונות ואדון ביחס שביניהן.¹¹²

בדפוס וילנא מובאות שתי נוסחאות לדיבור המתחיל 'גיסו לבדו'. הנוסח הראשון נמצא גם בדפוס שונצינו רנ"ח וונציה ר"פ. הנוסח השני חסר בדפוס שונצינו, אבל נמצא בדפוס ונציה, אם כי בלשון שונה. הנוסח השני בדפוס ונציה הוא הנוסח היחיד הנמצא בכתב יד מדריד, והוא זהה כמעט לחלוטין לנוסח שאותו מצטט הרי"ד בשם רש"י. אעתיק לכאן נוסחאות אלו.

דפוס וילנא:

גיסו – לבדו, אבל בנו וחתנו כשרים לגיסו, ור' יוסי פליג אמתניתין בתרתי, חדא, דקתני מתניתין בגיסו בן וחתן, ופליג נמי אבעל אחות אמו דקתני מתניתין דהוה קרוב וכן גם הוא קרוב לו, דהוי לוי¹¹³ בן גיסו פסול הוא לו משום דאיהו לדידיה בעל אחות אמו, אבל משום קורבה דבן גיסו לא מפסיל, ונפקא מינה דחתן גיסו¹¹⁴ כשר להעיד לו.

[...]

זהו נוס"ח אה"ר בפירוש, ונראה: גיסו לבדו ור' יוסי פליג אמתניתין בחדא דקתני מתניתין גיסו ובנו וחתנו (כשרים לגיסו), דאבעל אחות אמו דקתני מתניתין דהוי קרוב וכן גם הוא קרוב לו, דהוי ליה בן גיסו, לא פליג ר' יוסי עלה ומודה הוא דבן גיסו פסול לו, משום דאיהו לדידיה בעל אחות אמו, אבל משום קורבה דבן גיסו לא מפסיל, ונפקא מינה דחתן גיסו כשר וכו'.

הנוסח האחר חסר, כאמור, בדפוס שונצינו רנ"ח (דפוס ראשון של המסכת). הוא נוסף בדפוס ונציה ר"פ, אבל בנוסח שונה מהנוסח שמופיע לפנינו בדפוס וילנא.

דפוס ונציה:

זהו נוסח אחר בפירוש (ורושו) ונר' [אה]: גיסו לבדו אבל בנו וחתנו כשרים לגיסו דבעל אח' [ות] אמו דקתני מתני' דהוי קרוב וכן גם הוא קרוב לו דהוי ליה בן גיסו לא פליג ר' יוסי עלה ומודה הוא דבן גיסו פסול לו

להאריך בזה. יצוין שלדעת בעל המאמר (ד"ה 'ואם תשאל'), איסורי ביאה הם אחד השיקולים בקביעת היקף פסולי העדות, עיין שם.

112 דיון זה מתבסס על נוסח רש"י בכתב יד מדריד, בדפוסים השונים ובעדויות הראשונים.

113 לן חסר בדפוס שונצינו וונציה.

114 גיסו בדפוס שונצינו 'דבן גיסו', ותוקן בדפוס ונציה.

משום דאיהו לדידיה בעל אחות אמו אבל משו'ום] קורב'א] דבן גיסו לא מפסיל ונפקא מינה דחתן גיסו כשר וכו'.

הנוסח האחר המוצג בדפוס ונציה הוא הנוסח היחיד הנמצא בכתב יד מדריד:
גיסו לכדו אבל בנו וחתנו כשרין לגיסו ובעל אחות אמו דקתני במתני'
דהוי קרוב וכן גם הוא קרוב לו דהוה] ליה [בן] גיסו לא פליג עליה ר'
יוסי ומודה הוא דבן גיסו פסול לו משום דאיהו לדידיה בעל אחות אמו
אבל משום קורבא דבן גיסו לא מפסיל ונפק'א] מינה [דבן] ודחתן] גיסו
כשר להעיד לו.¹¹⁵

על פי דרכנו למדנו שמדפיסי ונציה הגיהו את נוסח פירוש רש"י על פי כתב יד
שעמד לפניו, וכבר שיער רנ"ג רבינוביץ, על סמך השוואה כללית של נוסח ונציה
לנוסח שונצינו, שלפני מהדירי ונציה היה כתב יד של פירוש רש"י.¹¹⁶
לשון 'הנוסח האחר' שנמצאת לפנינו בדפוס וילנא היא על פי תיקונו של המהרש"ל
שהגיה את הנוסח שבדפוס ונציה. וזו לשונו:¹¹⁷

115 המחיקות וההוספות נעשו בשולי כתב היד עצמו (למעט השלמות קיצורים שנעשו על ידי).

116 רנ"ג רבינוביץ מאמר על הדפסת התלמוד עמ' לח ה"ש 5 (מהדורת הברמן, התשי"ב), ראה הוכחותיו שם.

117 חכמת שלמה השלם, קראקא שמ"א, עמ' 1048, וכך הוא גם בהערות חכמת שלמה שבסוף המסכת בדפוס וילנא. הדפוס שאותו הגיה המהרש"ל במסכת סנהדרין הוא דפוס ונציה ר"פ, כפי שקבע רבינוביץ במקומות שונים בהערותיו לדקדוקי סופרים לסנהדרין (לעיל ה"ש 51), וכפי שחזר ואישר על סמך בדיקה מדוקדקת יצחק רון "מהדורות התלמוד שהגיה מהרש"ל" עלי ספר טו 103 (תשמ"ח-תשמ"ט). אמנם בהערה ג שם העיר רון שזיהוי זה אינו ודאי, "מפני שישנם נתונים סותרים למסקנה זו כפי שהצגנו אותם לעיל עמ' 86". אלא שבדיקת הנתונים שנראים סותרים לדעת רון מלמדת שאין הם סותרים כלל. בעמ' 86 מתייחס רון להגתה המהרש"ל על דברי רש"י בדף ס ע"ב, וזו לשון המהרש"ל (חכמת שלמה השלם 1070): "בר"ה אבל המגפף כו' עובר בלא תעשה דלא תעבדס יתירא כתיבי חד בדברות ראשונות ואחרונות כו' כצ"ל [=כך צריך לומר]. ונ"ב [=ונכתב בצידו] כאשר הגהתי כן הוא עיקר, ואל תשגיח בהמדפיס המשובש בלובלין שכת'ב] תרי תעבדס יתיר'ה] כתיבי, ועיין לקמן בדף ס"ג בפ' רש"י". רון מעיר שהנוסח ברש"י 'תרי' שאותו מגנה מהרש"ל נמצא גם בדפוס ונציה ר"פ. לאור זאת כותב רון: "נמצאנו למדים כי רש"ל טעה בייחוס נוסח זה למדפיסי לובלין, שלא חידשו דבר במהדורתם אלא הדפיסו על פי דפוס ונציה הראשון. מכאן יוצא כי רש"ל לא ראה את דפוס ונציה הראשון למסכת סנהדרין, אחרת לא היה מייחס נוסח זה ל'מדפיס המשובש בלובלין'". נראה לי כי מסקנתו זו של רון היא מוטעית. רש"ל לא טען שמדפיסי לובלין הם שחידשו נוסח זה, אלא אמר שאין להשגיח 'בהמדפיס המשובש בלובלין' שהדפיס נוסח זה. אין כל מניעה לומר שרש"ל הגיה גם כאן את נוסח ונציה ר"פ, שבו כתוב 'תרי תעבדס'. על כך הוסיף המהרש"ל "כאשר הגהתי כן הוא עיקר, ואל תשגיח בהמדפיס המשובש בלובלין" וכו'. רוצה לומר: אף על פי שכנוסח ונציה נמצא גם בדפוס לובלין, מכל מקום אין להשגיח בו שכן מדפיס זה 'משובש'

בד"ה זהו נוסח אחר בפירוש ונראה גיסו לבדו ור' יוסי פליג אמתניתין
 בחדא דקתני מתניתין גיסו ובנו וחתנו כשרים לגיסו דאבעל אחות אמו
 כו' כצ"ל | =כך צריך לומר| והוא דבור אחד.

נוסח דומה נמצא בפירוש המיוחס לרש"י שנדפס בצד הלכות הרי"ף.¹¹⁸

אני מעתיק כאן את נוסח רש"י לרי"ף מדפוס ונציה רפ"ב (דפוס ראשון של רש"י
 לרי"ף):

ר' יוסי אומר גיסו לבדו, ורבי יוסי פליג אמתני' [תינן] בחד' [א], דקתני
 מתני' [תינן] גיסו ובנו וחתנו. ואבעל אחות אמו דקתני מתני' [תינן] דהוי
 קרוב ובן גיסו הו' [א] לו לא פליג ר' יוסי ומוד' [ה] הוא דבן גיסו פסול הוא
 לו, משום דאיהו לדידי' [ה] בעל אחות אמו, אבל משום קורבה דבן גיסא
 לא מיפסיל ונפקא מינה דחתן גיסו כשר להעד לו, כך פרש"י, עד כאן.

מדפיסי רש"י לרי"ף בשנת רפ"ב לא יכלו להכיר את הגהות המהרש"ל שנדפסו
 לראשונה בקראקא שמ"א.¹¹⁹ נמצינו למדים שמדפיסים אלו הכירו כתב יד של פירוש
 רש"י שבו נמצא נוסח זה.

אינני יודע אם המהרש"ל הגיה על פי רש"י לרי"ף או שאף הוא הכיר נוסח זה של
 רש"י.¹²⁰ ומכל מקום, לשון זו נראית כתיקון של הנוסח בדפוס ונציה. תחילה הושמט
 המשפט "אבל בנו וחתנו כשרים לגיסו", משפט שהיה קיים בשתי הגרסאות של הפירוש
 בדפוס ונציה (וכן בדפוס שונצינו ובכתב יד מדריד). במקביל תוקנה הלשון של הנוסח
 הראשון, ובמקום "ור' יוסי פליג אמתניתין בתרתי" נכתב "ורבי יוסי פליג אמתניתין
 בחדא". תיקונים אלו נועדו לסלק את הקשיים הקיימים בנוסח רש"י וליצור נוסח חלק.
 אם נתעלם, אפוא, מנוסח רש"י לרי"ף ומהגהתו של המהרש"ל (שעל פיה תוקן
 כאמור הנוסח השני בדפוס וילנא), ניוותר עם שתי נוסחאות בפירוש רש"י, הן שתי
 הנוסחאות שנמצאות בדפוס ונציה. הראשונה זהה לנוסח היחיד שבא בדפוס שונצינו

הוא, ולכן אין פלא שהוא מאמץ לעתים נוסחאות משובשות, ויש לאמץ את הגהתי שלי
 שהיא עיקר. על היריבות הקשה ששררה בין המהרש"ל לבין מגייה דפוס לובלין ועל הרקע
 ליריבות זו, ראה רבינוביץ (לעיל ה"ש 116), סב-סג, ה"ש 5 (מהדורת הברמן, התשי"ב).
 על טיבו של הפירוש המכונה רש"י על הרי"ף ראה אברהם גרוסמן **חכמי צרפת הראשונים**
 230-231 (התשס"א) והפניותיו שם.

וגם אי אפשר לומר שהכירו את הגהותיו קודם שנדפסו, שכן המהרש"ל נולד בשנת ר"ע
 בקירוב, ראה ישראל משה תא שמע **האנציקלופדיה העברית** כרך כא, טור 564.

כפי שניתן לראות, ישנם מספר הבדלים בין נוסח רש"י לרי"ף לבין הנוסח שהגיה המהרש"ל,
 ופרט זה מטה לאפשרות השנייה. כך למשל המילים "כשרים לגיסו", המצויות בנוסח
 המהרש"ל, חסרות בנוסח רש"י לרי"ף, והן אכן אינן מובנות, ומשום כך הוקפו בסוגריים
 בדפוס וילנא תוך הערה שהן חסרות ברש"י לרי"ף. נראה שמילים אלו הן שריד מנוסח
 ונציה, אלא ששם הן מוסבות על שיטת ר' יוסי ולא על המשנה.

(והיא הנוסח הראשון שנדפס בדפוס וילנא), והשנייה זהה לנוסח היחידי שבא בכתב יד מדריד. נפתח בהסבר הנוסחה השנייה.

כאמור, הנוסח שבכתב יד מדריד ובדפוס ונציה זהה לנוסח שמצטט הרי"ד בשם רש"י שאותו הבאנו לעיל.¹²¹ אעתיק לכאן שוב את לשונו של הרי"ד:¹²²

והמורה פירש גיסו לבדו אבל בנו וחתנו כשרים לגיסו. ובעל אחות אמו דקתני במתני' [תינ] דהוא קרוב וכן גם הוא קרוב לו דהוה ליה בן גיסו לא פליג עלה ר' יוסי ומודה הוא דבן גיסו פסול לו משום דאיהו לדידיה בעל אחות אמו אבל משום קורבא דבן גיסו לא מיפסיל, ונפקא מינה דחתן גיסו כשר להעיד לו והוא כשר לחתן גיסו.

לפי נוסח זה, לא חלק ר' יוסי אלא על חתן גיסו, אבל מודה הוא שבן גיסו פסול, לא מפני שהוא בן גיסו אלא כיוון שהוא תמונת הראי של בעל אחות אמו. המשפט "אבל בנו וחתנו כשרים לגיסו" לא נאמר אלא במישור התיאורטי, רוצה לומר מדין גיסו אין לפסול, לדעת ר' יוסי, את בנו וחתנו, אבל כיוון שבנו של גיסו הוא תמונת הראי של בעל אחות אמו, יודה גם ר' יוסי שהוא פסול. כפי ציציניתי בגוף המאמר, כך עולה גם מעדויות נוספות של ראשונים שמצטטים את פירושו של רש"י.

נעבור לדרך בנוסח הראשון המצוי בדפוס ונציה (ובדפוס וילנא), שהוא כאמור הנוסח היחידי שבא בדפוס שונצינו. בנוסח זה יש סתירה בין תחילת דברי רש"י לבין סופם. בתחילה כותב רש"י בפירושו שר' יוסי חולק על המשנה בתרתי, היינו גם על המשפט "הן ובניהן וחתניהן" שלפי המשנה מוסב גם על גיסו, וגם על פסול בעל אחות אמו שהוא תמונת הראי של בן גיסו. ואולם בסוף דבריו כותב רש"י שהנפקא מינה היא רק לגבי חתן גיסו, ומכאן שר' יוסי מודה בבן גיסו שפסול מדין תמונת הראי של בעל אחות אמו. כיצד יש לפרנס סתירה זו?

כדי להשיב על שאלה זו עלינו לדון ביחס שבין נוסח זה לבין הנוסח האחר. נציב את שתי הנוסחאות זו מול זו. הנציג של הנוסחה הראשונה יהיה הנוסח בדפוס שונצינו והנציג של הנוסחה השנייה יהיה הנוסח המצוטט ברי"ד (ראה טבלה בעמוד הבא).

הדמיון הלשוני בין שתי הנוסחאות מלמד שככל הנראה שתיהן תלויות זו בזו. האפשרות הראשונה העולה על הדעת היא שהנוסח בפסקי הרי"ד (וכן בכתב יד מדריד ובנוסח השני שבדפוס ונציה) הוא תיקון הלשון של הנוסח בדפוס שונצינו (שהוא הנוסח של הלשון הראשונה בדפוס וילנא) שמטרתו לפתור את הסתירה שבדברי רש"י. אלא שלאור ריבוי העדים התומכים בנוסח זה קשה לומר כן. כמו כן, נוסח זה נתמך גם

121 לעיל ה"ש 58.

122 פסקי הרי"ד למסכת סנהדרין (מהדורת א"י וורטהיימר, עה).

בעדותם של בעלי התוספות ושל בעל המאור, כאמור. על כורחנו אנו אומרים שנוסח זה הוא המקורי, ואילו הנוסח שבדפוס שונצינו הוא עיבוד של נוסח רש"י המקורי.

<u>פסקי רי"ד</u>	<u>דפוס שונצינו</u>
והמורה פירש	
גיסו לכדו	גיסו לכדו
אבל בנו וחתנו כשרים לגיסו,	אבל בנו וחתנו כשרים לגיסו
ובעל אחות אמו דקתני במתני' דהוא	ור' יוסי פליג אמתניתין בתרתי, חדא,
קרוב וכן גם הוא קרוב לו דהוה ליה בן	דקתני מתניתין בגיסו בן וחתן,
גיסו	
לא פליג עלה ר' יוסי ומודה הוא דבן	ופליג נמי אבעל אחות אמו דקתני
גיסו	מתניתין דהוה קרוב וכן גם הוא קרוב
	לו, דהוי בן גיסו
פסול לו משום דאיהו לדידיה בעל	פסול הוא לו משום דאיהו לדידיה בעל
אחות אמו	אחות אמו,
אבל משום קורבא דבן גיסו לא מיפסיל,	אבל משום קורבא דבן גיסו לא מיפסיל,
ונפקא מינה דחתן גיסו כשר להעיד לו	ונפקא מינה דחתן דבן גיסו כשר
והוא כשר לחתן גיסו.	להעיד לו

כיצד נוצר עיבוד זה?

נראה לי שלפנינו דוגמה לעיבוד רש"י כתוצאה משילוב פירוש הריב"ן לתוך פירושו, כמו שמצאנו במקומות אחרים במסכת.¹²³ רש"י עצמו היה סבור שר' יוסי חולק רק על חתן גיסו אבל מודה בבן גיסו. ואולם הריב"ן היה סבור שר' יוסי מתיר גם בבן גיסו, ולכן הגיה בצד הפירוש של רש"י שר' יוסי חולק על המשנה בתרתי ושלדעתו בעל אחות אמו אינו פסול לו, או למצער שבבעל אחות אמו לא נחיל את הכלל של פסולים הדדיים, ופסול בעל אחות אמו לא יגרור את פסול בן גיסו.¹²⁴ הגהה זו נשזרה מאוחר יותר לתוך דברי רש"י, וכך התקבל הנוסח המורכב בדפוס שונצינו ומשם עבר לדפוסים האחרים. להבהרת התמונה אני מצרף כאן טבלה משווה של כל העדים.

123 ראה בחיבורי, סבתו, לעיל ה"ש 5, בעמ' 236-239, וראה גם בעמ' 245 שם. דוגמה נוספת עולה מתוך השוואת דברי התוספות בדף כג ע"א ד"ה 'כדי שיצא' עם דברי רש"י שם ד"ה 'צא דין אמת לאמתו', עיין שם. וראה גם סנהדרי גדולה, ח, התשנ"ב, עמ' 16; דוד הנשקה "על גבולותיה של הכרעת ההלכה" דעת 61, 63-64 ה"ש 61 (התשס"ז).

124 כשיטת הגאון והרי"ד, ראה לעיל ג.2.ג; ג.2.ד.

טבלה עדי הנוסח של פירוש רש"י כח ע"ב ד"ה 'גיסו לבדו'

רש"י לדין רפ"ב	דפוס וילנא נוסח שני	דפוס שונצינו רנ"ח (= נוסח ראשון בוונציה וכוילנא)	דפוס ונציה ר"פ נוסח שני	כתב יד מדר"ד	נוסח רש"י בדי"ד
רש"י יוסי אומר	זה"ו נוס"ח אח"י בפירוש ונראה: גיסו לבדו	גיסו לבדו אבל בנו וחתנו כשרי' לגיסו	זהו נוסח אחר כפי' ונר': גיסו לבדו אבל בנו וחתנו כשרי' לגיסו	גיסו לבדו אבל בנו וחתנו כשרי' לגיסו	המורה פירש גיסו לבדו אבל בנו וחתנו כשרים לגיסו.
ורבי יוסי פליג אמתני' כחדי דקתני מתניין גיסו וכנו וחתנו	ור' יוסי פליג אמתני' כחדי דקתני מתניין גיסו ובנו וחתנו (כשרים לגיסו)	ור' יוסי פליג אמתני' בתרתי חדי דקתני מתני' בגיסו בן וחתן	דבעל אח' אמו דקתני מתני' דהוי קרוב וכן גם הוא קרוב לו דהוי ליה בן גיסו לא פליג ר' יוסי עלה ומורה הוא דבן גיסו פסול לו	דבעל אמת אמו דקתני במתני' דהוי קרוב וכן גם הוא קרוב לו דהותו ליה ובן גיסו לא פליג עליה ר' יוסי ומורה הוא דבן גיסו פסול לו	ובעל אחות אמו דקתני במתני' דהוי קרוב וכן גם הוא קרוב לו דהוי ליה בן גיסו לא פליג עליה ר' יוסי ומורה הוא דבן גיסו פסול לו
ואבעל אחות אמו דקתני מתני' דהוי קרוב	דאבעל אחות אמו דקתני מתניין דהוי קרוב וכן גם הוא קרוב לו דהוי ליה בן גיסו לא פליג ר' יוסי עלה ומורה הוא דבן גיסו הוא לו	דאבעל אחות אמו דקתני מתני' דהיה קרוב וכן גם הוא קרוב לו דהוי ליה בן גיסו לא פליג ר' יוסי עלה ומורה הוא דבן גיסו פסול לו	משום דאיתו לדידיה בעל אחות אמו אבל משום קורבא דבן גיסו לא מפסיל ונפקא מינה דחתן גיסו כשר וכר'.	משום דאיתו לדידיה בעל אחות אמו אבל משום קורבא דבן גיסו לא מפסיל ונפק' מינה (דבן) דחתן גיסו כשר להעיד לו.	משום דאיתו לדידיה בעל אחות אמו אבל משום קורבא דבן גיסו לא מפסיל ונפקא מינה דחתן גיסו כשר להעיד לו וזהו כשר לחתן גיסו.
וכן גיסו דהוי לו לא פליג ר' יוסי ומורה הוא דבן גיסו פסול לו	משום דאיתו לדידיה בעל אחות אמו אבל משום קורבא דבן גיסו לא מפסיל ונפקא מינה דחתן גיסו כשר וכר'.	משום דאיתו לדידיה בעל אחות אמו אבל משום קורבא דבן גיסו לא מפסיל ונפקא מינה דחתן גיסו כשר וכר'.	משום דאיתו לדידיה בעל אחות אמו אבל משום קורבא דבן גיסו לא מפסיל ונפק' מינה דחתן גיסו כשר וכר'.	משום דאיתו לדידיה בעל אחות אמו אבל משום קורבא דבן גיסו לא מפסיל ונפק' מינה דחתן גיסו כשר להעיד לו.	משום דאיתו לדידיה בעל אחות אמו אבל משום קורבא דבן גיסו לא מפסיל ונפקא מינה דחתן גיסו כשר להעיד לו וזהו כשר לחתן גיסו.
עב כאן.					

* דהויין בוילנא 'דהוי לו'
 ** דבן חסר בוונציה וכוילנא.
 הגהת מהרש"ל (על דפוס ונציה): בדי"ה זהו נוסח אחר בפירוש ונראה גיסו לבדו ור' יוסי פליג אמתניין כחדי דקתני מתניין גיסו ובנו וחתנו כשרים
 לגיסו דאבעל אחות אמו כו' כצ"ל והוא דבר אחר.

נספח ב: בירור שיטת הרי"ף בהלכותיו ובתשובותיו

בגוף המאמר, סעיף ג, התייחסתי בקיצור לדברי הרי"ף בהלכותיו. בנספח זה אביא את לשונו המלאה של הרי"ף בהלכותיו, ואשווה אותה לדבריו בתשובותיו כדי לעמוד על שיטתו המדויקת של הרי"ף.

זו לשון הרי"ף בהלכותיו:

וחורגו לבדו. ת"ר וחורגו לבדו רבי יוסי אומר גיסו לבדו וכ"ש חורגו. א"ר יהודה אמר שמואל הלכתא כר' יוסי דאמר גיסו לבדו וכל שכן חורגו. פירושא דגאון: ר' יוסי דסבר גיסו לבדו אבל בנו וחתנו לא, מכשר בבעל בת אחות אשתו. ולא תסתבר לך דבכנו וחתנו דגיסו דלאו מן אחות אשתו פליגי, דאילו בן גיסו שאינו בן אחות אשתו לא צריכא למימר, דהא בעל אמו ובעל אחות ובניהן פסולין הנ"מ [=הני מילי] דאיתנין בן אמו או בן אחותו, אבל אי איתנין מן אשה אחרת כשרים. דמקשינן: בעל אמו הוא ובנו, היינו אחיו? ואתא רבי ירמיה למימר בנו מאשה אחרת, וקאמר: לא נצרכא אלא לאחי האח. ולא קם מימריה, דאמרינן: רב חסדא אכשר באחי האח. אמרו ליה והא אמר רב ירמיה לא נצרכא אלא לאחי האח? אמר להו לא סבירא לי. אלא היינו אחיו? תנא אחים מן האב וקתני אחים מן האם. וכיון דבני בעל אמו ובעל אחותו ובעל אחות אחיו ובעל אחות אמו שפסולין בזמן שהן באים מאמו או מאחותו או מאחות אביו או מאחות אמו, אבל בניהן מאשה אחרת כשרין, אף כמו הן אלו נאמר בגיסו הוא בנו וחתנו אף בנו מאשה אחרת כשר. ועכשיו שהוא לבדו למדנו שבנו מאחות אשתו של זה כשר הוא לו, וכן בנו¹²⁵ וכן חתנו. אלו דברי גאון.

והאן קשיא לן האי מימרא, דא"כ [דאם כן] הא דתנן ובעל אחות אמו הן ובניהן, היכי משכחת לה בעל אחות אמו? לאו היינו גיסו ובנו? אלא ש"מ [=שמע מינה] האי דאמרינן [גון] וגיסו לבדו לאפוקי בן גיסו מאשה אחרת הוא, אבל בן גיסו מאחות אשתו פסול. והכי מפורש בירושלמי: גיסו אית תנא תאני יש לו בנים וחתנים, ואית תנא תאני אין לו בנים וחתנים. מ"ד [מאן דאמר] יש לו בנים וחתנים – מאחות אשתו, ומ"ד אין לו בנים וחתנים – מאשה אחרת

ועוד, האי דדייק ואמר אף כמו הן אלו נאמר בגיסו הוא ובנו וחתנו אף בנו מאשה אחרת כשר, והא מתני' דתנן ובעל אחות אמו דהוא בנו

מאחות אשתו, וקתני סיפא וגיסו הוא ובנו וחתנו, ולא קא מכשר בנו בין מאחות אשתו בין מאשה אחרת, ומהיכא נפקא ליה האי דיוקא?¹²⁶ אלא ודאי דברי שגגה הן ואין לסמוך עליהן.

ומתני' דפסול בתרווייהו אוקימנא כר' יהודה. ור' יוסי דפליג עליה בכרייתא ואמר גיסו לכדו לאפוקי בנו מאשה אחרת הוא שיהא כשר, אבל בנו מאחות אשתו דברי הכל פסול. ואיפסיקא הלכתא כר' יוסי.

הרי"ף מאמץ את הפירוש שדחה הגאון. לדעת הרי"ף, ר' יוסי התיר בן וחתן של הגיס רק מאישה אחרת אבל לא מאחות אשתו, וחלק בזה על המשנה שפסלה גם בן וחתן של הגיס מאישה אחרת. על פי הגמרא, משנתנו שאמרה חורגו לכדו אבל גיסו הוא ובנו וחתנו היא כדעת ר' יהודה שפסל בתרווייהו (=בשניהם), היינו גם בבן וחתן מאחות אשתו וגם בבן וחתן מאישה אחרת. אולם ר' יוסי חולק, והלכה כר' יוסי.

הרי"ף לא אומר במפורש האם לדעתו המשנה, שפסלה בגיסו גם בנו וחתנו מאישה אחרת, סבורה כך גם ביחס לשאר בעלי קרובותיו שנשנו במשנה (וביחס לפסולים אלו לא חלק ר' יוסי), או שמא חילקה המשנה בין גיסו, שבו פסולים גם בנו וחתנו מאישה אחרת, לבין שאר בעלי קרובותיו, ששם פסולים רק בנו וחתנו מקרובתו. ואולם מכלל דברי הרי"ף נראה שלדעתו המשנה לא אסרה בן וחתן מאישה אחרת אלא בגיסו בלבד. ראשית, הרי"ף אינו דוחה את ראיית הגאון מדברי הגמרא ביחס לבעל אמו ואינו מתפלמס עמו ביחס לשאר בעלי הקרובות אלא ביחס לגיסו בלבד. שנית, בפסקה המתחילה במילים "ועוד הא דרייק" דוחה הרי"ף את ההיקש שעושה הגאון בין בעלי שאר קרובות לגיסו, ונראה מכאן שאינו חולק עליו אלא ביחס לגיסו. יתר על כן, בדחייתו את ההיקש מסתמך הרי"ף על הטענה שכאשר המשנה פסלה את בעל אחות אמו, ממילא נפסל גם בן אחות אשתו שהוא תמונת הראי שלו. מכאן, שכאשר המשנה הוסיפה בסיפא את גיסו עם בנו וחתנו, לא התכוונה לבן גיסו מאחות אשתו שכבר נפסל ברישא, אלא לבנו, והוא הדין לחתנו, מאישה אחרת. טענה זו תקפה לגבי גיסו בלבד. כללו של דבר, מדברי הרי"ף נראה בבירור שלדעתו המשנה מחלקת בין בן וחתן של שאר בעלי קרובות שאינם פסולים אלא מקרובתו, לבין בנו וחתנו מגיסו הפסולים גם מאישה אחרת, ועל כך חלק ר' יוסי. דברים מפורשים בעניין זה אומר הרי"ף בתשובה שמקצתה הובאה במלחמת ה' לרמב"ן כאן, וזו לשון הרמב"ן:

ותמה גדול שאני תמה על רבינו הגדול ז"ל לפי שראיתי בתשובותיו
תשובה בלשון הזה:

שאלת, זה שאמרה המשנה הן ובניהן וחתניהן אם הוא בן אמו ובן אחותו
וכן כולם אבל מאשה אחרת כשרים והוא הדין לגיסו או לא?

תשובה: הן ובניהן וחתניהן אינו אלא מאותה אשה הקרובה וכן בעל אמו ובנו. הלא אתה רואה מה שאמר התלמוד בעל אמו ובנו היינו אחים¹²⁷ והרי מבואר מדבר זה כי אלו הבנים הנזכרים במשנה זו אינן אלא מאותן הקרובות בלבד.¹²⁸

זהו נוסח תשובתו. והתשובה הזאת עם הכתוב בהלכות נראין כסותרין זה את זה ושמה חזרה לדעת היתה.

בדברים אלו מפורש שלדעת הרי"ף בניהן וחתניהן הם רק מקרובותיו, וזאת על סמך אותה הוכחה שהובאה בדברי הגאון לעיל. אלא שהרמב"ן תמה כיצד יתיישבו דברים אלו עם דבריו בהלכות שבהם פירש שבפסול גיסו כלולים, לפי המשנה, גם בנו וחתנו מאישה אחרת. משום כך העלה רמב"ן את האפשרות שהרי"ף בתשובתו חזר בו מדבריו בהלכות. אלא שאפשרות זו נשללת לאור המשך תשובתו של הרי"ף, שכנראה לא עמדה בפני הרמב"ן, ושם גם מצוי פיתרון לתמיהתו של הרמב"ן.

וכך מצאנו כתוב בתשובת הרי"ף המתורגמת מערבית:¹²⁹

ומאמר המשנה הן ובניהן וחתניהן אינו אלא מאותה הקרובה עצמה,¹³⁰ כמו שאמרו ובעל אמו ובנו, ובאמרו בנו כוונתו לבנו שהוא בן אמו, הלא תראה מאמר התלמוד בעל אמו ובנו הינו אחיו. ומזה נתבאר לך שהבנים הנזכרים במשנה זאת הם רק מאלה הקרובות בפרט.

ומה ששאלת: ואיזה צורך¹³¹ יש לנו לדברי ר' יוסי גיסו לברו אחרי שכולם מן הקרובים? התשובה לזה היא כי ר' יוסי לא יפסול כלל גיסו במשנה כי אם בבדייתא כאשר הקדמנו לך בתחלת דברינו, ובבדייתא אשר בה נאמר גיסו לברו אין סדר הדברים כסדר דברי המשנה אלא בה

127 אחים – לכאורה נראה שיש לתקן 'אחיו' (וראה גם הנוסח בהלכות הרי"ף שצוטטו לעיל, וכן בתשובת הרי"ף שתובא בהמשך), אבל כך הוא ('אחים') בכתב יד תימני בסוגייתנו, ראה לעיל ה"ש 76.

128 דברים דומים באים בהמשך תשובת הרי"ף שהזכרתי, לעיל ה"ש 33, וזו לשונו: "ודע דהא דאמרי הם ובניהם וחתניהם אינו אלא מהאישה הקרובה וכן בעל אמו ובנו אינו אלא בן אמו הלא תראה מה שאמר התלמוד בעל אמו ובנו היינו חתנו (צ"ל: 'אחיו', מ"ס), נתברר לך מעתה כי אלו הנזכרים במשנה זו אינן אלא מאותן הקרובים בלבד."

129 תשובות הגאונים הרכבי, ברלין תרמ"ז, סימן צ. המקור בערבית שם בעמ' 54, והתרגום שם בעמ' 282. העתקתי את התרגום שם, ותיקנתי במקום שבו נראה לי התרגום מוטעה באופן משמעותי. אני מודה לאחי, נסים יצ"ו, שסייע לי בתרגום הערבית.

130 בתשובות הגאונים הרכבי תורגם 'כולה', אבל אין זה תרגום נכון של המילה הערבית 'בעינהא'.

131 בתרגום כתוב 'איזו ראייה', אבל בהערות ותיקונים שם בעמ' 390 תוקן כהוגן 'איזה צורך'.

נאמר הן ובניהן קודם שזכרה גיסו, ואחר כך אמרה וגיסו לבדו, ואם כן הוא הלא אין כאן קושיא כלום.

הדמיון בין החלק הראשון של התשובה כאן לתשובה שציטט הרמב"ן מלמד שמדובר באותה תשובה, אלא שחלקה השני, הפותח 'ומה ששאלת', לא עמד כנראה לפני הרמב"ן. ייתכן שהמעתיק לא העתיק חלק זה מפני שהוא פותח ב"מה ששאלת", נוסח היוצר את הרושם שלפנינו תשובה לשאלה נפרדת. אבל באמת אין הדבר כן, וחלק זה משלים את החלק הקודם.¹³² בעקבות דברי הרי"ף ש'בניהן וחתניהן' אינו כולל בנים וחתנים מאישה אחרת אלא מאותה אישה בלבד, מתעוררת השאלה מה הצורך בדברי ר' יוסי 'גיסו לבדו' ומה חידש בדבריו. הלא לדעת הרי"ף גם ר' יוסי מודה שבנו וחתנו של גיסו מקרובתו אסורים ולא התיר אלא בנו וחתנו מאישה אחרת, ולכך הלא מסכימה גם המשנה. על כך משיב הרי"ף שאכן במשנה ר' יוסי לא חלק, שכן המשנה פסלה בניהן וחתניהן רק מאותה אישה. לא חלק ר' יוסי אלא בברייתא, ושם לדעת הרי"ף נזכר גיסו לאחר שנאמר "הן ובניהן". מילים אלו, "הן ובניהן", מתייחסות אפוא לכל הפסולים, למעט גיסו, ובניהן וחתניהן של כל הפסולים אכן הם מאותה אישה בלבד. אבל בגיסו, לדעת תנא קמא, בנו וחתנו פסולים גם מאישה אחרת, ועל כך חלק ר' יוסי.¹³³

יש קושי בתיורצו של הרי"ף, מאחר ולא נמצא בברייתא שנזכרו הן ובניהן כלל, ועל פי פשוטם מוסכים דברי ר' יוסי בברייתא על לשון המשנה. ומכל מקום הדבר ברור שהן לפי השואל והן לפי הרי"ף בתשובתו, לא בא ר' יוסי להתיר את בנו וחתנו של גיסו מאותה אישה אלא מאישה אחרת בלבד, ואין כאן "חזרה לדעת", כלומר חזרה באופן מודע, כהשערתו של רמב"ן.¹³⁴

לענייננו חשובה גם תשובה נוספת של הרי"ף, בעברית, וזו לשונה:¹³⁵

132 אם לפני הרמב"ן עמד הנוסח המתורגם, אפשר שקיצור זה הוא מעשה ידי המתרגם.
133 בפרט זה יש ניגוד בין דבריו כאן לבין דבריו בהלכות, הן בפסקה האחרונה – שם כתב בפירוש שהמשנה היא כדעת ר' יהודה הפוסל בגיסו גם את בנו וחתנו מאישה אחרת, והן בפסקה שלפניה – הפותחת "ועוד הא דדיק", שם כתב "וקתני סיפא וגיסו הוא ובנו וחתנו ולא קא מכשר בנו בין מאחות אשתו בין מאשה אחרת". ואפשר שיש לפרש אחרת את כוונת דבריו בתשובתו זו, וצריך עיון. הסבר נוסף לביאור היחס שבין דברי ר' יוסי בברייתא 'גיסו לבדו' לאמור במשנה עולה מתשובת הרי"ף שהובאה לעיל ה"ש 33. משם נראה שלדעת הרי"ף, ר' יוסי בברייתא מתייחס לנוסח משנה ראשונה שהוא עצמו ציטט במשנתנו. עיין שם.

134 רמב"ן במלחמות ה' אינו מקבל את שיטת הרי"ף בהלכותיו אלא את שיטת רש"י, ושואר פרט זה גרם לרמב"ן לשער שהרי"ף בתשובתו חזר בו מדבריו בהלכות.

135 תשובות הרי"ף נג, ע"א (מהדורת ז"ו לייטר) בהערה (=אוצה"ג סנהדרין, סימן תקמח, רמ). לדברי לייטר, תשובה זו מועתקת מתוך קובץ מאוסף תשובות הגאונים כ"י שצילום ממנו נמצא בידי מר משה לוצקי בניו-יורק. לא הצלחתי לאתר את מקומו של הקובץ כיום.

לרכיבו יצחק בר' יעקב ז"ל ולחיי העולם הבא ותנוח נשמתו בגן עדן הגיעו אלי שאלת הארזו היקר הנכבד ש"צ [=שומרהו צורן] ועמדתי אני עליהם לפי מה שנראה לי.

תחלת שאלותיך זו ששנינו אלו הן הקרובים וכו', ואמרת שראית בה מחלוקת הגאונים ונמצאת בה תשובה ועמדת עליה ומצאת דבריה סותרין זה את זה ולא עלה ממנה כלום ובקשת לידע ולעמוד על דעתנו.

אותה התשובה שנשחת לנו באגרותיך כבר עמדנו עליה מכמה שנים, וכתבנו תרפה בהלכות שלנו שבסדר נזיקין, ומשם תעמוד עליה שכבר נסח אותה מאצלנו מר רב יצחק בר' ברוך ז"ל לר' יוסי בר חייה השם הטוב בן אלשמי יזכור לטובה, וכבר הושבנו עליה ודחינו אותה מלסמוך עליה מפני שאינה נכונה.

[...]

והוי יודע שזה ששנינו בגיסיהון ובניהן וחתניהן, לא על בניהן וחתניהן שיש להם מן האחיות נשנית משנה זו, אלא על בניהן וחתניהן שיש להן מאשה אחרת נשנית משנה זו, שהרי בניו מאחות אשתו שנינו אותה בכלל בניהן וחתניהן על¹³⁶ בעל אחות אמו שפסולין הן להרדי ולעלמא ולא הוית צרכא משנה זו אלא על בניהן וחתניהן דמעילא [דמעלמא], וכזה נחלקה הברייתא עם המשנה שהמשנה פוסלת גם את בניו וחתניו דמעילא, והברייתא לא פסלה אלא בניהן וחתניהן דמן האחיות, והיינו דתניא ר' יוסי אומר גיסו לבדו, ונחתכה הלכה כר' יוסי. ואין בכל חכמי ישראל מי שחולק על בעל אחות אמו שהן ובניהן שפסולין הן, והרי ר' חייא שחלק עם המשנה ולא מנה אלא שמנה אבות והוציא גיסו מלהיות מן האבות אי אתה מוצא לדבריו שמצא אבות אלא בבעל אחות אמו הם ובניהן וחתניהן, ודברים אלו דברים ברורים הם ואין בהם קושיא, לפיכך אל תחושו לזולתם כדפסקינן, וכן תמצא פסקא זו בהלכות שלנו בסדר נזיקין כדתנינן וכו'.

בתשובה זו חוזר ומתפלמס הרי"ף עם פירוש הגאון שהובא בהלכותיו. הרי"ף חוזר כאן על העמדה שהציג בהלכותיו, ועל פיה המשנה פסלה בגיסו בנו וחתנו אף מאישה אחרת ועל כך חלק ר' יוסי. הרי"ף מדגיש שר' יוסי לא התיר אלא בבנו ובחתנו של גיסו מאישה אחרת אבל גם הוא פוסל בנו וחתנו מאחות אשתו, שאם לא כן תיווצר סתירה

שמרתי על העתקתו של לייטר, אף שבמקומות מסוימים ברור שלפנינו טעות סופר (שלו או של מעתיק כתב היד) כיוון שמקומות אלו אינם רלוונטיים לענייננו.

136 כך בהעתקת לייטר. לפי ההקשר צריך לגרוס 'של'.

עם פסול בעל אחות אמו שהוא תמונת הראי של בן גיסו. הרי"ף אינו אומר בתשובה זו בפירושו מה דעת המשנה בפסול בנו וחתנו בשאר בעלי קרובות, אבל מהדגשתו בתחילת דבריו "והוי יודע שזה ששינונו בגיסיהו וּבניהו וחתניהו" נראה ברור שלדעתו לא פסלה המשנה בנים וחתנים מעלמא אלא רק בגיסו ולא בשאר בעלי קרובות. מסקנה זו נלמדת גם מכך שהרי"ף מבסס כאן את קביעתו, לפיה פסול בנים וחתנים בגיסו לפי המשנה חל גם על בנים וחתנים מאישה אחרת, על כך שהמשנה לא הייתה צריכה לציין את פסול בן גיסו מאחות אשתו, שכן זו תמונת הראי של בעל אחות אמו שנזכר לפני כן במשנה.¹³⁷

כללו של דבר, לדעת הרי"ף, לפי המשנה, שהיא דעת ר' יהודה, בניהו וחתניהו של כל בעלי קרובותיו הפסולים הם רק מקרובותיו, למעט גיסו, ששם בנו וחתנו פסולים גם מאישה אחרת. ר' יוסי שאמר 'גיסו לבדו' התכוון להכשיר בן וחתן מאישה אחרת, אבל אף הוא אסר בן וחתן של אחות אשתו. בכך נפתרה הסתירה שבין דבריו של ר' יוסי לבין פסול בעל אחות אמו שהוא תמונת הראי של בן גיסו.¹³⁸

עמדתו זו של הרי"ף משתקפת גם בפסקי הרמב"ם, וזו לשונו:

רמב"ם הלכות עדות פרק יג:

הלכה ט: וכן לא יעיד לבן אחות אשתו ולא לבעל בת אחות אשתו אבל מעיד הוא לבן בעל אחות אשתו שיש לו מאשה אחרת.

137 טענה זו נזכרה כבר בהלכות, אבל כאן היא מפורטת יותר. יצוין שהרי"ף מזכיר כאן, וכן בהלכותיו, את העובדה שבעל אחות אמו פסול יחד עם בנו ועם חתנו. לכאורה, אזכור בנו וחתנו של בעל אחות אמו אינו רלוונטי לעניין, כיוון שבן גיסו הוא תמונת הראי של בעל אחות אמו, ופסול בנו וחתנו של בעל אחות אמו אינו תורם לקושיית הרי"ף מאומה. ונראה שהרי"ף רצה ללמוד שכשם שבעל אחות אמו פסול הוא ובנו וחתנו, כך יש לפסול את חתן גיסו. אבל באמת אין הדברים שווים, שכן חתן בעל אחות אמו קשור עמו בקשר אישות אחד, ואילו חתן גיסו קשור אליו בשני קשרי אישות.

138 בפירושו ר' יהודה הכהן אלמאדרי על הרי"ף, סנהדרין כח, ע"ב, ד"ה מצאנו כתוב: "וכן נמצא לרב יצחק בתשובת שאלה, מי שאמר גיסו לבדו לא מיעט בני גיסו מאחות אשתו אלא בני גיסו מאשה אחרת וחתן גיסו בין מאחות אשתו בין מאשה אחרת לפי שאינן בכלל ובעל אחות אמו הוא ובנו וחתנו, וכשאמר גיסו הוא ובנו וחתנו כללם, ומי שאמר גיסו לבדו הוציאם מן הכלל. וזה הפך מה שכתב בהלכות, שבזו התשובה הוא אומר יש לו בנים ואין לו חתנים", (סנהדרי גדולה כרך ב, ריד (יהודה הלוי קופרברג עורך, התשכ"ט)). ר"י אלמדארי מציין שבתשובה זו מביע הרי"ף עמדה הדומה לפירושו רש"י. אינני יודע מה מקורה של תשובה זו, ומכל מקום לשונה של תשובה זו מגומגמת שכן יש בה עירוב של שתי שיטות, שיטת הרי"ף המקורית ולפיה ר' יוסי התיר בנים וחתנים של גיסו מאישה אחרת בלבד, בצוותא עם שיטת רש"י ולפיה ר' יוסי בא להתיר חתן גיסו אבל לא בן גיסו, ואפשר שמעורבות בתשובה זו ידיים מאוחרות.

הלכה י: כל איש שאין אתה מעיד לו מפני שהוא בעל קרובתך הרי אתה מעיד לשאר קרוביו כגון בנו ואחיו, וכך כל אשה שאין אתה מעיד לה מפני שהיא אשת קרובך הרי אתה מעיד לשאר קרוביה.

בהלכה ט פסל הרמב"ם בגיסו את בנו וחתנו מאחות אשתו והכשיר את בנו וחתנו מאישה אחרת.¹³⁹ פסק זה הוא על פי ר' יוסי לפי פירוש הרי"ף, היינו שר' יוסי, באומר 'גיסו לבדו', התכוון להתיר בן וחתן מאישה אחרת אבל לא מאחות אשתו.¹⁴⁰ בהלכה י קבע הרמב"ם כלל שפסול הבנים והחתנים של בעל קרובתו הם רק מקרובתו, אבל לא מאישה אחרת. לכאורה כלל זה מייתר את הסיפא של הלכה ט. נראה אפוא שהכלל בהלכה י נקבע על פי ההבנה שהמשנה, באומרה "בניהן וחתניהן", התכוונה לבניהן ולחתניהן מקרובתו בלבד. אף על פי כן ציין הרמב"ם פרט זה במפורש ביחס לגיסו בהלכה ט, שכן בפרט זה, לדעת הרי"ף, ישנה דעה (היא הדעה הנזכרת במשנתנו) שבנו וחתנו הפסולים הם גם מאישה אחרת, דעה שעליה חלק ר' יוסי. לכן הדגיש הרמב"ם שהלכה כר' יוסי ושהפסול של בנו וחתנו בגיסו הוא רק מאחות אשתו, אבל לא מאישה אחרת של גיסו.

139 אמנם הרמב"ם מדבר על כך שהוא לא יעיד להם ולא הזכיר את עדותם לו, אבל ברור מדברי הרמב"ם בפרק זה שלדעתו כל מי שאתה פסול לו – הוא פסול לך.

140 והשווה לדבריו בפירושו למשנה: "וזה שאמרנו בן גיסו וחתנו כלומר חתן גיסו (כפי שמציין הרב קאפח שם בה"ש 42, שלוש מילים אחרונות אלו לא היו במהדורה קמא ונוספו במהדורה בתרא) קרוב אם היה אותו הבן או הבת מאחות אשתו, אבל בן גיסו וחתנו מאשה אחרת וולת אחות אשתו – הרי הוא רחוק ממנו".

נספח ג: כמה נחלקו ר' ירמיה ורב חסדא?

בגוף המאמר (סוף סעיף ג) דנתי בסוגיית הגמרא בדף כח ע"ב 'בנו היינו אחיו', וטענתי שסוגייה זו מניחה שפסולי המשנה אינם הדריים. לגופה של הסוגייה יש להעיר שלפי פשט המשנה שאלת הגמרא 'בנו היינו אחיו' אינה קשה, שכן הבן והחתן לא נזכרו אצל כל קרוב בנפרד אלא נשנו ביחד ביחס לכולם. משום כך, גם אין לשאול על חתן בעל אמו שהוא בעל אחותו ועל חתן חמיו שהוא גיסו. גם הניסוח של תשובת ר' ירמיה "לא נצרכה אלא לאחי האח" תמוה במקצת. מדוע נקט לשון 'אחי האח', ולא אמר שמדובר בבן מאישה אחרת? עוד יש לשאול האם לפי ר' ירמיה כשם שאחי האח פסול, כך בכל המקרים של בעלי קרובות יפסלו גם בנים וחתנים מאישה אחרת. כך משתמע אמנם מדבריו של רמב"ן במלחמת ה', אלא שלפי זה לא ברור מדוע לא אמר ר' ירמיה את דבריו גם על שאר בעלי קרובות.

אפשר אפוא ששאלת הגמרא כאן איננה אלא יתד לתלות בה את מחלוקתם של ר' ירמיה ורב חסדא, ואילו שורש מחלוקתם מצוי במקום אחר.

בפירוש דברי ר' ירמיה 'אחי האח' כתב רש"י "אחי האח – בן שיש לבעל אמו מאישה אחרת פסול לו מפני שהוא אחי אחיו". נראה שלדעת רש"י אין צורך שיהיה לבעל אמו ולאמו בן משותף היוצר את הקשר, אלא שזו הגדרתו של אח חורג, כיוון שפוטנציאלית יכול להיות אח משותף היוצר קשר ביניהם. אלא שדברים אלו אינם נראים כפשוטו של הביטוי, ונראה שיש להעדיף את פירושו של הריב"א: "פי' [רש"י] ריב"א זצ"ל ודוקא שיש לבעל אמו בן מאמו שהוא אחיו מאמו ויש לו נמי [=גם] בן מאישה אחרת. דמתוך קירוב דעת שיש לו לאחיו מאמו אוהב נמי לאחיו מאישה אחרת. אבל אם אין לבעל אמו בן מאמו כשר אף לר' ירמיה [ה] דלאו אחיו הוא ולאו אחי אחיו הוא".¹⁴¹

והנה, בהלכות ארץ ישראל מן הגניזה מצאנו כתוב כלשון זה:¹⁴²

בר נש דנסב איתתא חדא וילידת מיניה חד בר. וההיא איתתא מייתא,
ואבוה דטלייא נסב איתתא חורגיתא. ומית ההוא גברא ולא שבק מן
איתתא תינייתא לא בר ולא ברת. וההיא איתתא מרבייא חורגה בריה
(צ"ל ברה) דאיתתא קדמייתא. ובתר כן אזלת נסבת לגבר חורן ויליד

141 ראה לעיל ה"ש 100.

142 הלכות ארץ ישראל מן הגניזה (מהדורת מרדכי מרגליות, סו). זהו חלק מקטע גניזה מאוסף אדלר שסימנו ENA 3012.6. הקטע פורסם לפני כן על ידי אברהם מרמורשטיין MGWJ 1925 עמ' 35-36, אלא שמרמורשטיין לא עמד על ייחודו, ראה מרגליות שם עמ' נו. הקטע נדפס גם על ידי רוזנטל, לעיל ה"ש 5, בעמ' 325, שקיבל את הקטע מידי מרגליות. ישנם חילופים קלים בין ההעתקות השונות. העתקתי את הנוסח על פי תצלום של קטע הגניזה כפי שמופיע באתר של פרויקט פרידברג www.genizah.org לחקר הגניזה. מספר התמונה באתר הוא C34623. העתקתי זהה להעתקתו של רוזנטל.

מינה נוקבא. מהוא דיסב יתה חורגה? שריא הדה ליה. ברם אין עבדת איתתא תינייתא בנין מן אבוי דחורגה, דין חורן הוא, דמשתכח חורגא דנסיב אחתה דלאחתייה או דלאחוי מן האם ואסור.

ובתרגום לעברית:

אדם שנשא אישה אחת וילדה ממנו בן אחד. ואותה אישה מתה ואבי התינוק נשא אישה אחרת. ומת אותו האיש ולא השאיר מהאישה השנייה לא בן ולא בת. ואותה אישה מגדלת את הבן החורג, בנה של האישה הקודמת. ואחר כך הלכה ונישאה לאיש אחר וילד ממנה בת. מהו (=האם מותר) שישא אותה (=את הבת) חורגה? מותרת היא לו. אבל אם עשתה (=ילדה) האישה השנייה ילדים מאבי חורגה, זה אחר הוא, שנמצא החורג נושא אחות אחותו או אחות אחיו מן האם – ואסור.

לפי הלכה ארץ ישראלית זו, מותר לאדם לשאת את בת אשת אביו מאדם אחר (חורגתו) רק אם אין לאביו ואשתו ילד משותף, אבל אם יש להם בן או בת משותף אסור לו לשאת את בת אשת אביו, כיוון שהיא אחות אחותו או אחות אחיו.¹⁴³

אליעזר ש' רוזנטל העיר על הדמיון שבין הלכה זו, העוסקת בקרבה לעניין איסור נישואין, לבין דעתו של רב ירמיה בסוגייתנו, העוסקת בקרבה לעניין פסולי עדות.¹⁴⁴ מדבריו משתמע שהוא רואה בדברי רב ירמיה מעין השתקפות של הלכה ארץ ישראלית זו.¹⁴⁵ אפשר אפוא שדחיית פירושו של רב ירמיה על ידי רב חסדא, 'לא סבירא לי', קשורה להתנגדותו להלכה זו בעניין איסור נישואין.

לפי השערה זו, אפשר להוסיף ולומר שיסוד מחלוקתם של רב ירמיה ורב חסדא איננו בישוב שאלת התלמוד 'בנו היינו אחיו', שכאמור על פי פשט המשנה אינה קשה כלל. אלא שיסוד מחלוקתם הוא ביחסם להלכה ארץ ישראלית זו לעניין נישואין. ר' ירמיה ביקש למצוא במשנתנו בסיס לתפיסה זו ביחס לעדות, ואילו רב חסדא דחה את שיטתו, והקושיא 'בנו היינו אחיו' איננה אלא יתד לתלות עליה מחלוקת זו.

143 על יחסה של הלכה זו לעולה מהירושלמי ומהבבלי ראה רוזנטל ומרגליות שם.
 144 רוזנטל, לעיל ה"ש 5, בעמ' 324-326. רוזנטל כבר ציין שם, ה"ש 99, שזו שיטתו של ענן, ראה אברהם אליהו הרכבי **ספר המצות לענן הנשיא** 100 (התשכ"ט) (=השריד והפליט מספרי המצות הראשונים לבני מקרא, ס"ט פטרבורג התרס"ג): "ראסירא ליה בת איתתא דאביו דמן גברא אחרנא כד הוי לה לאתתא דאביו ולד מן אביו [...] ואי מאית אביו כד לא הוי לה לאשתו ולד מניה שריא לה ברתא דמן גברא אחרנא", וראה שם את דיוקו מן הכתוב. וראה שם גם הצעתו למצוא להלכה זו ביטוי גם בבבלי, סוטה מג, ע"ב: "אמר רבי יצחק אמר רבי יוחנן משום רבי אליעזר בן יעקב: חורגתא הגדילה בין האחין – אסורה לינשא לאחין", עיין שם. יצוין שכבר המיוחס לרבנו יונה לסנהדרין (ראה תא שמע הספרות הפרשנית לתלמוד חלק שני 25 (התש"ס)), בני ברק תשר"מ, עמ' מד, השווה, על פי דרכו, בין דינו של ר' ירמיה לדבריו של ר' יצחק, עיין שם.

